

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:
Зав. кафедри
« ___ » _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»
на тему: «Особливості розкриття та розслідування злочинів вчинених
службовими особами»

Студента економіко-правового
факультету
спеціальності 081 Право
освітнього ступеня «Магістр»
Ноздрачова Іллі Олександровича
Науковий керівник:
Польщиків Валерій Вікторович
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та публічного
адміністрування
Рецензент:

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
« ___ » _____ 20__ р.

Маріуполь – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	3
НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	7
1.1 Кримінально-правові трактування поняття службових кримінальних правопорушень	7
1.2. Службові кримінальні правопорушення як об'єкт кримінологічного дослідження	16
1.3. Криміналістична класифікація службових кримінальних правопорушень	27
РОЗДІЛ II	41
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	41
2.1 Характеристика особистості кримінального правопорушника.....	41
2.2 Сліди службових кримінальних правопорушень	53
РОЗДІЛ III	62
ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	62
3.1 Визначення тактичних завдань розслідування кримінальних службових правопорушень	62
3.2 Структурні елементи окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень	71
3.3 Особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності	76
РОЗДІЛ IV	80
ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	80
4.1. Етапність в методиці розслідування службових кримінальних правопорушень	80
4.2. Зарубіжний досвід профілактики службових кримінальних правопорушень	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ВСТУП

Актуальність дослідження особливостей розслідування службових кримінальних правопорушень полягає в тому, що зазначені правопорушення завдають величезної шкоди соціально-економічного характеру. Нормальне функціонування юридичних осіб незалежно від форми власності є необхідною основою стабільного розвитку суспільства і держави.

Незважаючи на латентний характер службові кримінальні правопорушення «руйнують» численні інститути держави, муніципальні інститути і просто приватні комерційних і некомерційних організацій.

Перед правоохоронними органами сьогодні стоїть важливе завдання в своєчасному виявленні, розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень, відшкодування матеріальної шкоди, які вони завдають.

Крім очевидного економічного збитку, що завдається розкраданням, хабарництвом і низкою інших службових кримінальних правопорушень, службові кримінальні правопорушення завдають величезної немайнової шкоди суспільству. Систематичність і латентність зазначеного виду злочинності, а також, високий інтелектуальний і професійний рівень службових кримінальних правопорушників значно ускладнює завдання правоохоронцям при виявленні, розслідуванні та попередженні зазначених кримінальних правопорушень.

З огляду на зазначене саме криміналістика покликана озброїти працівників правоохоронних органів засобами та методами боротьби зі злочинністю у сфері службової діяльності.

Проте, вітчизняними науковцями недостатньо уваги приділено саме питанню розкриття та розслідування службових кримінальних правопорушень.

Відсутність систематизованих відомостей про методіку розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, особливо за сучасних умов боротьби з корупцією, значно знижує ефективність правоохоронної діяльності. Поряд з цим, особи, які вчиняють дані злочини,

добре орієнтуються в сучасному законодавстві, мають ґрунтовні знання у сфері економічної діяльності, між ними існують тісні корупційні зв'язки. Ці та інші обставини дають можливість приховувати злочинну діяльність та протидіяти розслідуванню. За окреслених умов, з метою реалізації вимог антикорупційного законодавства, досягнення завдань кримінального провадження, важливо сформувані теоретичні засади та практичні рекомендації щодо розкриття та розслідування службових кримінальних правопорушень.

Сьогодні існує потреба розгляду особливостей розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, у нових правових та соціально-економічних умовах. Залишається актуальною деталізація законодавчих положень Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України за умов розслідування вказаних злочинів, формування криміналістичних рекомендацій. У такому аспекті дослідження у вітчизняній науковій літературі ще не проводилися.

Об'єктом дослідження є злочинна діяльність (поведінка) та її наслідки (відображення у джерелах інформації) і діяльність з виявлення, розслідування, попередження кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних проваджень (справ) по кримінальним правопорушенням вчиненим службовими особами.

Предметом дослідження є особливості розкриття та розслідування кримінальних правопорушень вчинених службовими особами.

Таким чином перед нами постає завдання проаналізувати, дослідити службову злочинність з кримінально-правового, кримінально-процесуального, кримінологічного, криміналістичного та соціально-економічного аспектів визначити особливості зазначених кримінальних правопорушень та розробити методичні рекомендації щодо виявлення, розслідування та попередження службових кримінальних правопорушень.

Метою роботи є конкретизація методичних рекомендацій розслідування службових кримінальних правопорушень.

Відповідно до зазначеної мети, **завданнями** вказаної роботи є:

1. Визначення поняття кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
2. Визначення кримінологічних особливостей кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
3. Розробити криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
4. Визначити особливості особистості службового злочинця
5. Визначити характерні сліди кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
6. Визначити характер та обсяг тактичних завдань, необхідних для розслідування кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
7. Визначити структурні елементи окремих криміналістичних методик
8. Визначити особливості виявлення кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи
9. Обґрунтувати використання інституту періодизації розслідування кримінальних правопорушень
10. Порівняти міжнародний досвід профілактики кримінальних правопорушень, які скоюють службові особи

Відповідно до встановленої мети нами були використані наступні методи: порівняння, аналізу та синтезу, узагальнення, теоретичного моделювання, системно-структурний, формально юридичний метод.

Наукова новизна отриманих результатів кваліфікаційного дослідження полягає в тому, що нами, з використанням актуальних методів пізнання, з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової, кримінологічної, криміналістичної наук досліджено процес розслідування кримінальних правопорушень, скоєних службовими особами та визначено їх характерні особливості.

У межах кваліфікаційної роботи отримано результати, що характеризуються науковою новизною: уперше: - здійснено аналіз впливу професійної деформації на мотиви та механізм скоєння службового кримінального правопорушення; - визначено поняття службового кримінального правопорушення; удосконалено: - визначено, кількість складів кримінальних правопорушень, які відносяться до службових, - встановлено, що службові кримінальні правопорушення мають характерні особливості кримінально-правового, кримінологічного та криміналістичного характеру; - доведено, що найбільш ефективним способом профілактики службового кримінального правопорушення є діджиталізація організаційно-розпорядчих, управлінських процесів юридичної особи; - встановлено характер та обсяг тактичних завдань характерних кожному етапу розслідування службового кримінального правопорушення; - обґрунтовано практичне значення періодизації розслідування службового кримінального правопорушення, визначено кількість етапів розслідування та характерні особливості кожного етапу; - визначено характерну особливість слідів службового кримінального правопорушення та відповідні матеріально-технічні засоби виявлення/фіксації/аналізу зазначених слідів.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що викладені в кваліфікаційній роботі положення, висновки та пропозиції можна використати у науково-дослідній сфері для подальшого розвитку окремих криміналістичних, кримінологічних та кримінально-правових досліджень

Теоретичною базою дослідження є праці вітчизняних та іноземних вчених, правників, кримінологів, психологів, криміналістів, нормативно-правова база, матеріали соціологічних досліджень, матеріали кримінальних проваджень.

РОЗДІЛ І

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1.1 Кримінально-правові трактування поняття службових кримінальних правопорушень

Поняття кримінального правопорушення у сфері службової діяльності є предметом численних наукових дискусій. Зокрема, даний предмет досліджувався в певній мірі наступними вченими: Бантишевим О.Ф., Рибачуком В.І., Савченко А.В., Кириченком В.Ф., Светловим А.Я., Закомолдіним Р.В., Яні П.С., Єгоровою Н.А.

Аналізуючи юридичну літературу, можна прийти до висновку, що для визначення поняття злочинів у сфері службової діяльності різними вченими використовуються різні дефінітивні підходи, наприклад: посадові Кримінальні правопорушення, службові Кримінальні правопорушення, корупційні Кримінальні правопорушення, адміністративні правопорушення.

Під злочинами у сфері службової діяльності пропонується розуміти суспільно небезпечні діяння, вчиненні навмисно або через необережність службовою особою, тобто особою, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади або обіймає постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконує такі обов'язки за спеціальним повноваженням, всупереч інтересам служби, які грубо порушують нормальну діяльність органів влади, а також органів управління підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності та господарювання, якщо ним заподіяна істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи

громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, або спричинено інші тяжкі наслідки [1, с. 12-13].

Такий підхід до визначення поняття службових злочинів обумовлений використанням законодавчо визначених характеристик суб'єктів зазначених злочинів, а також концентрується на певних особливостях об'єкта і об'єктивної сторони вказаних злочинів. В цілому, такий підхід не можна назвати помилковим, але саме визначення в такому випадку вийшло зайвих нагромаджень і важким для сприйняття.

А.В. Савченко та О.В. Кришевич дають визначення такому поняттю, як злочин у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг. З їх точки зору, під вказаними злочинами необхідно розуміти суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на встановлений порядок реалізації службовими особами своїх повноважень (управлінських функцій) у межах наданих їм прав та покладених на них обов'язків (компетенції), якими заподіюється шкода правам, свободам, чи правоохоронюваним (законним) інтересам окремих громадян, суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, від імені та/або в інтересах яких діють службові особи [2, с. 6].

Даний підхід до визначення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності є не зовсім доречний, тому що на мій погляд необхідно чітко диференціювати два визначення, а саме кримінальні правопорушення в сфері службової діяльності та кримінальні правопорушення в сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Оскільки вказані види кримінальних правопорушень мають істотні відмінності у своїй кримінально-правовій, криміналістичної характеристиці.

В.Ф. Кириченко, наприклад, визначав зазначені кримінальні правопорушення як службові, таким чином дає їм наступне визначення: «Під службовими злочинами прийнято розуміти такі злочини, що вчиняються у будь-якій сфері державного апарату [3, с. 6].

О.Я. Светлову визначені поняття службового злочину приділяє особливу увагу причинно-наслідковому зв'язку між службовим становищем особи та злочинним діянням. Безумовний зв'язок між службовим становищем особи та вчиненим нею злочинним діянням є необхідною обов'язковою рисою службового злочину. Якщо ж службова особа вчиняє який-небудь злочин, не користуючись своїми службовими повноваженнями, то цей злочин не буде службовим. Тому у випадку вчинення службовою особою злочину, не віднесеного до розділу Особливої частини Кримінального кодексу, що передбачає відповідальність за службові злочини, виникає конкуренція родових об'єктів, котра зазвичай вирішується на користь того злочину, яким завдається більша шкода суспільним відносинам [4, с.с. 7-9].

Зазначена правова позиція є обґрунтованою так як саме встановлення причинно-наслідкового зв'язку певних вище категорій є основою кримінально-правової кваліфікації службових кримінальних правопорушень.

У кримінально-правовій літературі також можна зустріти трактування службових злочинів у вузькому розумінні, згідно з яким це злочинні діяння, спрямовані безпосередньо проти інтересів служби, що виконується винною особою[5, с. 7].

Аналізуючи більш актуальні наукові дослідження можна прийти до висновку, що останнім часом все більш поширеною стає концепція «корупційних злочинів», які є похідними від дефініції «корупція».

П.С. Яні зазначає, що корупційними є Кримінальні правопорушення, суб'єктами яких виступають державні та муніципальні службовці (за винятком робітників підприємств) [6, с. 99-100]

Н.О. Єгорова відмітила, що в кримінально-правовій літературі та в законопроектах корупція переважно розглядається як найменування конкретних правопорушень, питання про їх точну кількість, про елементи й ознаки їх складів до цього часу залишається відкритим [7, с. 101].

Корупція, як складне соціальне явище має різні форми прояву – Кримінальні правопорушення корупційної спрямованості, адміністративні

правопорушення, дисциплінарні правопорушення та заборонені цивільно-правові угоди. Тому під корупційним проявом Р.В. Закомолдін пропонує розуміти будь-які діяння, що вчиняються службовцем в інтересах певної особи (групи осіб, організації), що суперечать встановленому законом порядку реалізації такою особою (особами) свого правового статусу, а також схилення іншої особи (групи осіб, представників організацій) до виплати їй матеріальної винагороди, надання послуг за реалізацією свого посадового статусу в інтересах цієї особи (осіб) [5, с.с. 105-108]

Відповідно до положень ЗУ «Про запобігання корупції» корупція - використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей; корупційне правопорушення - діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність;

Аналізуючи визначені законом визначення корупції та корупційних правопорушень, можна зробити такі висновки:

По-перше, законодавцем в своєму визначенні «корупції» робиться акцент на одержання неправомірної вигоди, таким чином надаючи цьому поняттю якийсь комерційний підтекст.

Вигода, и, ж. Те, що дає добрі наслідки в чому-небудь, якийсь прибуток і т. ін. Мир між братами поміцнішав ще більше задля господарської справи, задля спільної вигоди (Н.-Лев., II, 1956, 366); [Товкач:] Які ви будете для нас, такі ми для вас. Зробіте ви нам вигоду, то ми вам і дві зробимо (Фр., IX, 1952,

157); Колгосп, щоб вчасно закінчити косовицю, давав косити з копиці, і Йонька, зачувши неабияку вигоду, поспішав сам і хлопцям не давав стояти (Тют., Вир, 1964, 231); Велику економічну вигоду дає господарству механізований обробіток просапних, головним чином, кукурудзи (Хлібороб Укр., 9, 1965, 22)[8, с. 375].

Проводячи порівняльний аналіз законодавчого визначень корупція, корупційне правопорушення та, наприклад, диспозиції статті 364 Кримінального кодексу України можна прийти до висновку, що все-таки поняття службові Кримінальні правопорушення і корупційні Кримінальні правопорушення мають певні відмінності у своїй правовій характеристиці. Правильно було б стверджувати, що службовий злочин в деяких випадках може бути корупційним, а в деяких випадках все-таки таким не є.

Виходячи з визначення корупції, будь корупційне правопорушення має під собою корисливі мотиви, пов'язані з отриманням вигоди для себе або для третіх осіб. Службові ж злочину, на нашу думку, не завжди пов'язані саме з отриманням вигоди. Таким чином віднесення того чи іншого складу злочину до корупційних злочинів, як правильно помітила Н.О. Єгорова є питанням недозволеним національним кримінально-правовим законом, а також кримінально-правовою наукою. А співвідношення понять службовий злочин і корупційний злочин таке, що при наявності певних схожості двох категорій, необхідно їх чітко розмежовувати.

Хоча, безумовно, складно заперечувати, що саме корупційні службові кримінальні правопорушення є найбільш суспільно небезпечними і приносять найбільшу шкоду саме державі і суспільству, проте не всі службові кримінальні правопорушення є корупційними. Законодавцем в примітці до статті 45 наведено вичерпний перелік корупційних злочинів – 16 складів, проте на нашу думку в чинному кримінальному законі налічується 64 склади саме службових кримінальних правопорушень.

Зокрема, Р.В. Закомолдін також пропонує власне трактування посадових, управлінських і корупційних злочинів. Вчений зазначає, що

посадовими є Кримінальні правопорушення, що вчиняються посадовою особою у зв'язку із заняттям ним посади; управлінські Кримінальні правопорушення – це заборонені кримінальним законом суспільно небезпечні, винні діяння, що вчиняються у сфері управлінських відносин особами, наділеними управлінськими повноваженнями, у зв'язку з реалізацією цих повноважень; а корупційними злочинами є умисні протиправні діяння, що вчиняються посадовими особами, особами, котрі виконують управлінські функції в комерційній чи іншій організації, діють від імені чи в інтересах юридичної особи, а також у некомерційній організації, що не є державним органом, органом місцевого самоврядування, державною чи муніципальною установою у зв'язку з їх службовим положенням з корисливих мотивів [5, с. 7].

Також, варто наголосити, що в чинному законодавстві є також умовна група «кримінальні правопорушення в сфері службової діяльності». Чіткого законодавчого визначення які саме кримінальні правопорушення відносяться до цієї групи не має. Тому, виходячи з того, що зазначені кримінальні правопорушення є складовою назви XVII розділу особливої частини кримінального закону, на підставі аналізу зазначеного розділу, на нашу думку до цієї групи входять наступні склади: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 ККУ), зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 ККУ), здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України (ст. 364-2 ККУ), перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 ККУ), бездіяльність працівника правоохоронного органу щодо незаконної діяльності з організації або проведення азартних ігор, лотерей (ст. 365-3 ККУ), службове підроблення (ст. 366 ККУ), декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 ККУ), службова недбалість (ст. 367 ККУ), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 ККУ), незаконне

збагачення (ст. 368-2 ККУ), підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-2 ККУ), пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 ККУ), зловживання впливом (ст. 369-2 ККУ), провокація підкупу (ст. 370 ККУ). Частину зазначених складів можна також віднести до категорії службові кримінальні правопорушення, наприклад, службове підроблення, зловживання владою або службовим становищем тощо. Але деякі, наприклад, підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми не можна віднести до категорії службових кримінальних правопорушень тому що службова особа не є обов'язковим суб'єктом зазначеного злочину.

Виходячи з вищевикладеного, вважаю, що необхідно чітко розмежовувати «кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності» та службові кримінальні правопорушення. Кримінальні правопорушення, які вчиняються службовою особою або службові Кримінальні правопорушення нерозривно пов'язані з визначеним суб'єктом – службовою особою, а також з визначеним способом скоєння кримінального правопорушення – використання службових повноважень. Віднесення конкретних складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності має відбуватися на підставі наступних показників складу:

1. Певна сфера діяльності (державна служба, служба в правоохоронних органах, органах безпеки, муніципальних органах і утвореннях, а також професійна діяльність, пов'язана із зайняттям певної посади в юридичних особах публічного і приватного права);

2. Спеціальний суб'єкт (певний правовий статус суб'єкта, що дозволяє йому здійснювати дії від імені вищевказаних організацій).

Слід зазначити, що доцільно в контексті вищевикладеного доцільно використовувати саме дефініцію «службові кримінальні правопорушення». Так як, визначення кримінального правопорушення в сфері службової діяльності поняття ширше, відповідно охоплює різні склади по конструкції,

суб'єктам, способам скоєння злочину і т.д., фактично загальним в цих злочинах є тільки сфера злочинного посягання.

Таким чином, пропоную наступне визначення «службового кримінального правопорушення» - це протиправне, винне діяння службової особи, з використанням службових повноважень, а також авторитету і можливостей, пов'язаних зі службовим статусом такої особи.

Також не всі службові кримінальні правопорушення є злочинами, наприклад, дії передбачені ч.3 ст. 171 ККУ перешкоджання законній професійній діяльності журналістів по конструкції диспозиції є службовим кримінальним правопорушенням, але по конструкції санкції не кримінальним проступком, а не злочином. Тому, на нашу думку, станом на сьогодні доцільно використовувати саме поняття службового кримінального правопорушення.

Також кримінальний закон містить розмежування по конструкції диспозиції статей які б можна було віднести до службових кримінальних правопорушень.

Так на сьогодні Кримінальний кодекс України передбачає 64 склади кримінальних, в яких є спеціальний суб'єкт – службова особа. Але не кожний з цих складів передбачає, спеціальний спосіб скоєння злочину – зловживання службовим становищем. На сьогодні 37 складів злочину передбачає безпосередній спосіб скоєння злочину шляхом зловживання службовим становищем. На нашу думку до категорії службових кримінальних правопорушень відносяться саме кримінальні правопорушення, незалежно від того, чи вказан спосіб скоєння правопорушення – шляхом зловживання службовим становищем, або використання службових повноважень тощо. На нашу думку всі кримінальні правопорушення де суб'єктом вказана службова особа відносяться до категорії службових кримінальних правопорушень. Також, в незалежності від того, чи вказано в диспозиції статті певний спосіб скоєння злочину – зловживання службовим становищем, використання службових повноважень тощо, якщо суб'єктом є службова особа, то вона може

скоїти злочин лише певним шляхом – використовуючи службове становище або повноваження.

Таким чином, пропоную наступне визначення «службового кримінального правопорушення» - це протиправне, винне діяння службової особи, з використанням службових повноважень, та/або авторитету, можливостей, пов'язаних зі службовим становищем такої особи.

1.2. Службові кримінальні правопорушення як об'єкт кримінологічного дослідження

Кримінальний кодекс України налічує 64 складів злочину, суб'єктами яких можуть бути службові особи. 36 з цих складів, також передбачають крім спеціального суб'єкта - службова особа, особливий спосіб вчинення злочину - використання службового становища.

Аналізуючи диспозиції складів, які можна віднести до службових кримінальних правопорушень можна прийти до висновку, що механізми зазначених злочинів на перший погляд найрізноманітніші, але всіх їх об'єднують певні кримінологічні елементи, зокрема спеціальний суб'єкт зазначених злочинів - що істотно звужує предмет дослідження особистості злочинця за вказаною виду злочинів.

Також аналізуючи конструкції складів службовий кримінальних правопорушень можна зустріти такі формулювання, що стосуються елемента об'єктивної сторони кримінального правопорушення - способу його скоєння:

- з використанням службового становища;
- шляхом використання службового становища;
- шляхом зловживання службовим становищем;
- з використанням службових повноважень.

Законодавчо, вищезазначених понять або будь-яких пояснень з цього приводу не встановлено.

Відповідно до позиції Касаційного Кримінального суду Верховного Суду України вираженою в постанові цього суду у справі №646 / 7942/14-к від 12.12.2019 року зловживанням владою або службовим становищем можуть бути визнані тільки такі дії посадової особи, що впливають з його службових повноважень, які також пов'язані з здійсненням прав і обов'язків, якими ця особа наділена в силу займаної посади.

Зловживання службовим становищем - це будь-яке умисне використання службовою особою всупереч інтересам служби своїх прав і

можливостей, пов'язаних з її посадою. У цілому зловживання, службовим становищем - це більш широке поняття, воно охоплює зловживання владою, оскільки використовувати всупереч інтересам служби службова особа може і владні права та можливості, якщо вона ними наділена. Зловживання владою або службовим становищем передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка виражається в незаконних діях або бездіяльності, Службова особа при зловживанні у будь-якій формі прагне скористатися своїм службовим становищем, яке передбачає як наявність Передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами повноважень (прав і обов'язків), так і наявність фактичних можливостей, які надає їй сам авторитет посади (її загально визнана вага, важливість, впливовість). Словосполучення всупереч інтересам служби передбачає, що службова особа не бажає рахуватися з покладеними на неї законом чи іншим нормативно-правовим актом обов'язками, діє всупереч їм, не звертає увагу на службові інтереси. Про поняття цієї ознаки детальніше див. коментар, викладений у Загальних положеннях до цього розділу. Під інтересами служби слід розуміти, насамперед, інтереси держави взагалі, і крім того, інтереси певного органу, підприємства, установи або організації, що не суперечать, не протиставляються інтересам держави. Тому дії службової особи, вчинені у вузьковідомчих інтересах на шкоду загальнодержавним інтересам чи інтересам інших підприємств, установ та організацій, також можуть визнаватися вчиненими всупереч інтересам служби[9].

Вважаємо, що немає необхідності якось розмежовувати смислове навантаження понять зловживання службовим становищем та використання службового положення в контексті використання останньої дефініції в кримінальному провадженні, так як будь-яке використання службових повноважень для здійснення дій передбачених складами, що відносяться до службових кримінальних правопорушень, є зловживанням. Правомірне використання службових повноважень виключає наявність в діях особи складу будь-якого правопорушення, зокрема, кримінального.

Таким чином, кримінальне правопорушення, скоєне службовою особою, завжди відбувається певним способом зловживання своїм службовим становищем або своїми службовими повноваженнями.

Загальною ознакою будь-якого зловживання владою або службовим становищем, зловживання повноваженнями службовою особою є спосіб вчинення злочину – використання наданих повноважень, свого становища, що утворює собою виконавчий зміст злочинів у сфері службової діяльності. Цей спосіб вчинення злочинів за своєю суттю полягає не в простому невиконанні покладеного обов'язку, а в застосуванні наданих повноважень проти покладеного обов'язку, всупереч інтересам служби та становить фактично зраду обов'язку [10].

З приводу співвідношення понять зловживання/використання службовим становищем та зловживання/використання службових повноважень для здійснення кримінального правопорушення можна відзначити наступні. Зловживання службовим становищем поняття ширше, ніж використання службових повноважень для здійснення кримінального діяння, тому що службове становище включає в себе як службові повноваження особи, так і авторитет і можливості особи, які пов'язані з займаною посадою вказаної особи.

Більш того, в кримінальному законі є ряд складів, в яких конкретно не вказано ні один з вищезазначених способів вчинення службового кримінального правопорушення. Але, тим не менше, вважаємо, що відсутність в складі злочину чіткої вказівки способу вчинення злочину службовою особою, при тому, що в складі вказаний спеціальний суб'єкт - службова особа, не є підставою вважати, що службова особа може вчинити будь-який кримінальний злочин без використання/зловживання своїми службовими повноваженнями, своїм службовим становищем. Само по собі вказівку в диспозиції кримінально-правової норми особливої частини кримінального закону службової особи, як спеціального суб'єкта кримінального правопорушення - є підставою вважати, що вказана кримінальна

правопорушення може бути абсолютно тільки способами і шляхами безпосереднім чином пов'язаними зі службовим становищем, зокрема, службовими повноваженнями вказаної особи.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що всі службові кримінальні правопорушення мають певні спільні риси, які не тільки дозволяють їх віднести до категорії службових кримінальних правопорушень з точки зору кримінально-правової доктрини, але також, розробити систему заходів, щодо запобігання, розкриття і розслідування зазначеної групи кримінальних правопорушень.

Також необхідно відзначити, що визначення службової особи, закріплене в кримінальному законі можна умовно розділити на два види, службова особа органів державної влади, місцевого самоврядування - тобто службова особа організацій публічного права, і особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції та адміністративно-господарські функції на підприємствах, в установах і організаціях - тобто службова особа юридичних осіб приватного права.

У цілій низці деліктів, передбачених в КК, суб'єктом злочину може бути як службова особа, так і особи неслужбові, якими, наприклад, є особи, зобов'язані дотримуватися спеціальних правил (у зв'язку з виконанням професійних, інших спеціальних обов'язків), особи, які займають посади, не пов'язані з виконанням функцій службових осіб. Особливості суб'єкта таких злочинів зумовили їх визначення в спеціальній літературі як альтернативних службових злочинів [11].

Кримінологічний аналіз злочинності, її показників, умов і детермінант має безпосереднє відношення до розробки комплексу організаційних, соціальних і правових заходів протидії як злочинності, так і конкретним злочинам. Так, у кримінології навіть зазначається, що наукове дослідження – це процес отримання нових знань про злочинність, причини й умови, що її зумовлюють, особу злочинця для розробки та реалізації заходів, спрямованих

на підвищення ефективності роботи з метою запобігання злочинним проявам [12].

До системи об'єктів кримінологічних досліджень належить злочинність, особа злочинця, причини й умови вчинення злочинів, заходи, які вживають державні та громадські органи щодо запобігання злочинам [13, с. 29].

Таким чином, кримінологічна характеристика службових злочинів складається з наступних структурних компонентів:

- 1) Особистість злочинця;
- 2) Ставлення злочинця до скоєного злочинного посягання;
- 3) Об'єктивні та суб'єктивні причини скоєння злочину;
- 4) Шляхи і засоби запобігання злочинів.

Кримінологічна характеристика становить сукупність певних відомостей про визначений злочин або їхню групу, що використовується для протидії ним. При цьому акцентуємо увагу, що кримінологічна характеристика, так само як і розробка комплексу заходів з профілактики злочинів, виступає однією зі складових цілісної системи попередження злочинів. Водночас, кримінологічну характеристику неможливо розглядати у відриві від її мети, а тому щодо цього А.В. Старушкевич також зауважує, що її складають «систематизовані відомості про динаміку злочинів, що мають значення при встановленні їх причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів і прийняттю заходів по їх усуненню» [14].

Таким чином, кримінологічна наука насамперед акцентується на таких об'єктах вивчення: злочин, злочинність, особистість злочинця, причини та умови злочинності, шляхи і засоби її попередження. Дослідження зазначених об'єктів, зокрема, дозволяє виробити певні стратегічні, тактичні методики для розкриття і розслідування різних видів злочинів, зокрема злочинів у сфері службової діяльності. Будь-який злочин можна віднести до того чи іншого виду, так як, будь-який злочин має не тільки свої унікальні особливості і обставини, а й подібності з іншими злочинами. Виявляються шляхом

кримінологічного дослідження тих чи інших злочинів закономірності дозволяють розробити, зокрема, певні криміналістичні тактики. Таким чином, можна зробити висновок, що базисом, основою для розробки методик розслідування тих чи інших злочинів є, зокрема результати кримінологічних досліджень.

У рамках кримінологічної характеристики злочинів у сфері службової діяльності першочергового значення набуває латентність даного різновиду злочинності, що істотним чином позначається на її кримінологічному дослідженні та забезпеченні попередження. Латентність злочинності – це ознака, яка відображає існування в країні тієї реальної ситуації, коли певна частина злочинності залишається неврахованою [15].

О.С. Новаков зазначає, що службова злочинність в Україні за своєю питомою вагою взагалі посідає одне з останніх місць серед інших видів злочинів, частка якої у різні роки складає від 0,6–2 % [16].

Зазначимо, що злочини у сфері службової діяльності А.М. Бандурка та Л.М. Давиденко [17] відносять до числа злочинів з високим ступенем латентності, ступінь якої становить від 90 до 99 відсотків. Вважаємо, що на такі показники латентності не в останню чергу впливає переважна відсутність свідків злочинів у сфері службової діяльності, а також кримінальна відповідальність для учасників злочинної діяльності, наприклад за давання та одержання хабара. Вказане вище підтверджується проведенням соціологічним дослідженням, яке проводилося методом анкетування, і у якому брало участь 385 осіб – мешканців м. Харкова та Харківської області, за результатами якого було встановлено, що понад 95 % потерпілих своєчасно не повідомляли про скоєні проти них службові злочини, зокрема вимагання хабара.

Відповідно до даних Головного управління статистики в місті Києві станом на 01.07.2020 тільки в місті Києві зареєстровано 333 025 юридичних осіб. За даними «Укрстат» станом на 1 січня 2019 року в Україні зареєстровано 1298435 юридичних осіб.

З огляду на зазначене вище, станом на 2020 рік судами першої інстанції було винесено всього лише 27 вироків, за статтею 191 Кримінального кодексу України, 30 вироків за статтею 368 Кримінального кодексу України.

Для порівняння, за той же період - 2020 рік за статтею 185 Кримінального кодексу України крадіжка було винесено 11133 вироків.

Така статистика, підтверджує гіпотезу про латентності зазначеного виду злочинів.

По-моєму, думку, така характеристика злочинів у сфері службової діяльності як латентність, в першу чергу обумовлена особливостями суб'єктів зазначених злочинів, їх особистісних і професійних якостей. Зокрема, в переважній більшості випадків подібні злочини скоюються людьми з вищою освітою, інтелектуальними здібностями вище середнього, наявністю певного досвіду бюрократичної діяльності. Аналізуючи особливості нормативної конструкції складів, які належать до злочинів у сфері службової діяльності, матеріали слідчої практики розслідування зазначених злочинів можна зробити висновок про те, що у суб'єктів зазначених злочинів є відмінна риса - професійна деформація.

Професійна деформація (від лат. *Deformatio* - спотворення) - когнітивне спотворення, психологічна дезорієнтація особистості, що формується через постійне тиску зовнішніх і внутрішніх факторів професійної діяльності і яка веде до формування специфічно-професійного типу особистості [16].

На мій погляд найбільш схильні до професійної деформації наступні категорії осіб: співробітники правоохоронних органів, військовослужбовці, керівники підприємств, чиновники, соціальні працівники, педагоги, медики, психіатри і так далі. Власне кожна професія накладає певний шлейф на психологічні, соціальні характеристики особи, який їй займається тривалий час.

Зміни самосвідомості особистості, що фіксуються в деформованих «Я-образі» і «Я-концепції» суб'єкта діяльності; уявленнях працівника про професійно важливі якості; гіпертрофованої оцінці важливості і значення своєї

професії; довільно-суб'єктивної інтерпретації нормативного поведінки; в симптомах «незадоволеності собою» і іміджем професії; психологічному пересичення професійною діяльністю; в деідеологізації чи сверхідеологізації свідомості та інше [18].

Якщо аналізувати осіб, які вчиняють службові злочини то можна виділити кілька особливостей їх професійної деформації:

1) Довільно-суб'єктивна інтерпретація нормативного поведінки або абсолютне зневажливе ставлення до нормативного поведінки.

2) Незадоволеність собою (виникає на тлі усвідомлення несправедливості свого соціального статусу, матеріального статусу того часу і сил, які особа віддає своїй роботі (зокрема-низький рівень заробітної плати, відсутність поваги з боку суспільства до даної професії)

3) Повна деідеологізація свідомості особи (відбувається через низький матеріального забезпечення діяльності, відсутність громадського повагу, схвалення професійної діяльності, соціально-культурна обстановка в професійному середовищі).

Професійна деформація грає важливу роль у формуванні соціальної девіації службових злочинців. Ця особливість особистості відбивається як на цілях, мотивах здійснення службових злочинів так і на способах їх здійснення, способи приховування слідів злочину.

Слід зазначити, що не тільки чиновники скоюють злочини в службовій сфері. Однак, з точки зору суспільної небезпеки, безумовно, злочини чиновників апріорі мають більш високий пріоритет для розгляду.

Розглядаючи причини і умови службової злочинності (детермінанти службової злочинності) необхідно розглядати причини і умови сукупність негативних економічних, демографічних, психологічних, політичних, організаційно-управлінських явищ і процесів, які породжують і обумовлюють службову злочинність.

До психологічних причин корупційних службових кримінальних правопорушень можна віднести фактор взаємної недовіри суспільства і

апарату публічного управління. Зокрема, посадових осіб зазначеного апарату: негативне ставлення суспільства до чиновників, слід зазначити, що відповідно до даних, опублікованих в соціологічному дослідженні міжнародної неурядової організації Transparency International, Україна займає 129 місце в рейтингу сприйняття корупції з 180 країн, які в цьому рейтингу присутні. Цим багато в чому пояснюється той скептицизм і та часом агресія, з якою громадяни України ставляться до представників державного апарату, органів місцевого самоврядування та іншим особам наділеними певними владними повноваженнями [19].

Більш того, необхідно зафіксувати, що у громадян України в цілому є велика недовіра не просто до чиновників як до соціального прошарку, а також до цілих адміністративно-правових інститутів.

Відповідно до даних, опублікованих в соціологічному дослідженні групи «Рейтинг» у 2018 році такі інститути, мають такі показники:

1) Суди: 1% опитаних повністю схвалюють, 7% опитаних скоріше схвалюють, 28% скоріше не схвалюють, 52% опитаних повністю не схвалюють, 12% не визначилися,;

2) Прокуратура: 1% опитаних повністю схвалюють, 7% опитаних скоріше схвалюють, 26% скоріше не схвалюють, 52% опитаних повністю не схвалюють, 14% не визначилися,;

3) Кабінет міністрів: 2% опитаних повністю схвалюють, 14% опитаних скоріше схвалюють, 27% опитаних скоріш не схвалюють, 52% опитаних повністю не схвалюють, 5% не визначилися;

4) СБУ: 4% опитаних повністю схвалюють, 20% опитаних скоріше схвалюють, 25% опитаних скоріше не схвалюють, 30% опитаних повністю не схвалюють, 19% хто не визначився.

Зазначені дані підтверджують тезу про певне напрузі між суспільством і адміністративними інститутами, які наділені владними повноваженнями. Крім вищевказаного фактора, який можна віднести до соціально-психологічному, є також ряд факторів відносяться до інших категорій.

Наприклад, економічний фактор. Нижчі і середні шари службової злочинності вважають, що заробляють недостатньо для свого рівня компетенції, досвіду, знань і т.д.

Що стосується кримінальних правопорушень, скоєних посадовими особами юридичних осіб приватного права, то складно виділити якісь психологічні особливості зазначених осіб, що відрізняють їх від «чиновників». В цілому, більшість зазначених кримінальних правопорушень мають майнову підґрунтя, тобто особи їх вчиняють мають корисливі мотиви. Розкриваючи корисливий мотив злочинів, як службових осіб юридичних осіб публічного права, так і службових осіб юридичних осіб приватного права, особливо нижче і середнє управлінська ланка здійснюють службові злочини з метою отримання вигоди, яка може мати різний вираз, але в цілому маючи майнових підтекст.

Аналізуючи дані про осіб, засуджених, за скоєння службових злочинів можна скласти соціально-психологічний портрет зазначених правопорушників (злочинців).

Це особи середніх років - 35+, з вищою освітою, які мають певний досвід роботи / служби, інтелектуальні здібності вище середнього. Службові кримінальні правопорушення, як правило, відбуваються особами, які чітко усвідомлюють характер і можливі наслідки своїх дій, і тому, як правило, зазначені особи здійснюють дії з приховування факту скоєння ними кримінальних правопорушень, або дії які дозволяють уникнути кримінальної відповідальності. Цим, на наш погляд, в тому числі обумовлений латентний характер службових кримінальних правопорушень. Сліди зазначених правопорушень в більшості випадком, приховані від очей громадськості, тому лише невелика кількість від скоєних службових кримінальних правопорушень виявляється правоохоронними органами. Більш того, з огляду на досить високий рівень кваліфікації зазначених осіб, груповий характер вчиненого кримінального правопорушення (або дій за його приховування), можливість мати кваліфіковане правовий супровід в разі виявлення кримінального

правопорушення та притягнення зазначеної особи до відповідальності лише невелика кількість зазначених злочинів після виявлення доходять до стадій складання обвинувального акта - винесення обвинувального вироку суду.

Латентність службових кримінальних правопорушень не дозволяє адекватно оцінити той збиток, які ці злочини приносять суспільству. Зазначений вид кримінальних правопорушень зачіпає абсолютно всі сфери життя людини. Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, з усім цим людина зустрічається протягом всього свого життя регулярно, хоче він цього чи ні. Тому ситуація, в якій службові злочини стають соціально нормою, тобто стирається грань між соціально позитивним поведінкою і соціально негативним, люди сприймають фальсифікації документів, прийняття неправомірних рішень органами управління підприємства, органами державної влади та місцевого самоврядування просто сприймається як саме собою зрозуміле і не зустрічає належного безкомпромісного опору, як з боку суспільства, так і держави, призводить до погіршення соціально-економічного рівня розвитку всіх галузей життя.

Вважаємо, що ефективними способами боротьби зі службовими кримінальними правопорушеннями є, по-перше, автоматизація/діджиталізація всіх можливих організаційно-управлінських процесів, по-друге, максимально можлива відкритість підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності - публічність. Перший пункт дозволить зафіксувати будь-яку правомірну, тим більше неправомірну дію, другий дозволить більш ефективно виявляти вказаний вид кримінальних правопорушень.

1.3. Криміналістична класифікація службових кримінальних правопорушень

Криміналістична методика розслідування злочинів займає важливе місце не тільки в системі криміналістики як її підсумковий (кінцевий) продукт, що характеризується рівнем вирішення поставлених перед нею службових завдань. Вона є важливим елементом системи процесуально-криміналістичної діяльності, яку криміналістична методика забезпечує комплексом методичних рекомендацій різного характеру, що дозволяють на належному професійному рівні вирішувати завдання розкриття, розслідування та попередження злочинів [20].

Будь-яка класифікація є впорядкування знань про який-небудь предмет з тим, щоб шляхом розподілу його по різних підставах на види, підвиди і т.д. визначити обсяг і рівень знань про цей предмет і знайти шлях до більш глибокого дослідження і пізнання, а також до більш ефективного використання наших знань про нього на практиці [21].

Криміналістична класифікація службових кримінальних правопорушень була об'єктом наукових досліджень і дискусій, із другої половини минулого століття. Зокрема, зазначена категорія була об'єктом дослідження таких вчених як Белкін Р.С., О.М. Васильєв, О.Ю. Головін, М.П. Яблоков, В.О. Образцов та інших. Вищевказані автори сходилися на думці, що кримінально-правова класифікація злочинів не дозволяє в повній мірі відобразити всі значимі ознаки і особливості злочинного діяння. Офіційна кримінально-правова класифікація будується на підставі об'єкта злочинного посягання, розділяючи кримінальні правопорушення на певні розділи особливої частини кримінального кодексу. Таким чином, обґрунтовуючи необхідність класифікувати кримінальні правопорушення на підставі криміналістичних ознак.

В.О. Образцов, наприклад, пропонував наступну криміналістичну класифікацію злочинів. Зазначена класифікація їм була здійснена за

допомогою поділу її на два рівня. Об'єктом першого (вищого) рівня була вся сукупність суспільно небезпечних діянь, віднесених кримінальним законом до числа злочинів, як найбільш загальне підставу цього рівня класифікації. До об'єктів наступних рівнів були віднесені: 1) групи криміналістично подібних видів злочинів і кримінально-правові пологи злочинів - як найбільш загальне підставу класифікації. 2) кримінально-правові види злочинів; 3) кримінально-правові підвиди злочинів; 4) групи злочинів, що виділяються на основі криміналістичної класифікації окремих кримінально-правових видів і підвидів злочинів [22].

Вимога тісного взаємозв'язку кримінально-правової та криміналістичної класифікації методик розслідування злочинів, в той же час не порушують їх самостійності, є важливим принципом криміналістичної методики розслідування. У зв'язку з цим необхідно обґрунтовувати велику методичну значущість криміналістичної класифікації злочину, доповнює кримінально-правову класифікацію і сприяє більш цілеспрямовану розробку методичних рекомендацій з розслідування груп і всіх окремих видів злочинів [23, с. 46].

Таким чином, кримінальні правопорушення з точки зору криміналістики можуть класифікуватися за різними підставами.

Погоджуючись з думкою О.О. Ексархопуло, вважаємо, що головними підставами криміналістичної класифікації злочинів повинні виступати окремі елементи їх криміналістичної характеристики і види слідчих ситуацій, що виникають до моменту початку розслідування [24].

При цьому, О.Ю. Головін вважає, що Злочин виступає об'єктом криміналістичного вивчення: - як певна подія, що має ознаки злочину; - як кримінальна ситуація; - як вид антисоціальної діяльності, що має особливу структуру і характеризується специфічними закономірностями механізму її здійснення [25, с. 12].

Кримінальні правопорушення, вчинені службовими особами не можна віднести в якийсь окремий розділ особливої частини кримінального кодексу, тому що зазначені кримінальні правопорушення можуть зазіхати на майже

будь-який об'єкт кримінального правопорушення - тобто на будь-які охоронювані законом суспільні відносини. Таким чином, кримінально-правова характеристика зазначеного виду кримінальних правопорушень здійснюється за схожими з криміналістичної класифікацією підстав, а саме, особливості суб'єкта і способу вчинення кримінального правопорушення.

Виходячи з вищевикладеного, можна виділити наступні елементи криміналістичного вивчення кримінальних службових правопорушень:

- 1) Способи вчинення кримінальних правопорушень;
- 2) Суб'єкти кримінальних правопорушень;
- 3) Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення (цілі, мотиви кримінального правопорушення);
- 4) Потерпілий і особливості його поведінки під час вчинення злочинного події;
- 5) Об'єктивна сторона кримінального правопорушення (місце, час, обстановка злочину, злочинний результат);

Знання про спосіб, розкриваючи динамічну сторону злочинної діяльності, визначаються напрямом пізнання істини, засоби, прийоми та методи виявлення, дослідження та використання доказів, а також конкретні рекомендації відносно розслідування [26, с. 432; 2, с. 104].

Оскільки процес розкриття злочин та доказування відбувається в основному порядку: від виявлення змін у матеріальному середовищі до встановлення способу, від способу вчинення злочинна до виявлення суб'єкта злочину [27, с. 428].

Відповідно спосіб вчинення злочину найбільшою мірою відображає форму зовнішнього проявити діяння та індивідуальні особливості, що притаманні лише йому [28, с. 36].

При цьому, практично всі вчені-криміналісти називають спосіб вчинення злочину центральним, домінуючим елементом криміналістичної характеристики більшості злочинів, оскільки впливаючи на зміст інших

елементів криміналістичної характеристики, він утворює взаємозв'язку з кожним з них. Крім цього, типізація способів скоєння злочинів є основою для розробки версій, планування розслідування, створення рекомендацій про найбільш ефективних слідчих діях і тактиці їх проведення. Практичне значення узагальнених відомостей про спосіб злочину важко переоцінити, що неодноразово зазначалося в криміналістичній літературі. [29, с. 19]

Слід зазначити, що спосіб злочину в криміналістиці розглядають в двох різних аспектах: в широкому, включаючи в нього дії з підготовки, безпосередньо вчинення та приховування злочину; вузькому, маючи на увазі під ним лише безпосередньо вчинення злочину. [30; с. 25]

Основним критерієм формування криміналістичної характеристики злочину виступає структура злочину (злочинної діяльності). Саме ця обставина, як зазначає О.Ю. Головін, обумовлює виділення значної кількості елементів в структурі криміналістичної характеристики і наповнення їх криміналістичним змістом [31, с. 117].

Таким чином, спосіб вчинення кримінального правопорушення - це система дій (бездіяльності) з підготовки, вчинення кримінального караного винного діяння, а також дії по приховуванню результатів зазначеного діяння.

За способом здійснення службові кримінальні правопорушення можна класифікувати наступним чином:

1. За структурою способу вчинення кримінального правопорушення:
 - 1) кримінальні правопорушення повного циклу;
 - 2) кримінальні правопорушення неповного циклу.

Кримінальні правопорушення повного циклу мають у своїй структурі всі елементи способу вчинення кримінального правопорушення в широкому сенсі, а саме, підготовка та безпосередньо вчинення кримінального правопорушення, а також дії по приховуванню результату кримінального правопорушення. Відповідно, кримінальні правопорушення неповного циклу не мають в своїй структурі або елементу підготовки, або елементу приховування кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що за своєю природою службові кримінальні правопорушення значною мірою відносяться до першого пункту, тобто включають в себе всі елементи вчинення кримінального правопорушення в широкому сенсі.

2. За характером дій по підготовці/приховуванню основного кримінального правопорушення, кримінальні правопорушення можна розділити на:

1) кримінальні правопорушення, що включає в структуру підготовки / приховування кримінально карані діяння;

2) кримінальні правопорушення, що не включає в структуру підготовки / приховування кримінально карані діяння.

3. За змістом способу вчинення службового кримінального правопорушення:

1) кримінальні правопорушення, вчинені шляхом дій;

2) кримінальні правопорушення, вчинені шляхом бездіяльності;

3) кримінальні правопорушення, вчинені комплексом дій і бездіяльності.

Аналізуючи матеріали судової та слідчої практики можна прийти до висновку, що службові кримінальні правопорушення в більшій мірі здійснюються комплексом дій і бездіяльності.

4. За часом реалізації способу вчинення службового кримінального правопорушення можуть бути:

1) короткочасними

2) триваючими.

5. За складністю здійснення кримінально караного діяння кримінальні правопорушення можуть бути:

1) некваліфіковані службові кримінальні правопорушення (процес здійснення яких примітивний, і не вимагає наявності у правопорушників будь-яких професійних або кримінальних знань, навичок);

2) достатньо кваліфіковані службові кримінальні правопорушення (процес здійснення яких передбачає наявності у правопорушників певних кримінальних, професійних навичок, а також використання спеціальних технічних засобів для здійснення злочинного задуму;

3) висококваліфіковані службові кримінальні правопорушення (процес здійснення яких вимагає високого рівня планування, підготовки кримінального правопорушення, вчинення правопорушення комплексом дій різних осіб, з використанням спеціальних технічних засобів для підготовки / здійснення / приховування злочину, відповідно інтелектуальний і професійний рівень правопорушника повинен бути досить високим для здійснення такого роду кримінального правопорушення.

Достатньо кваліфіковані і висококваліфіковані кримінальні правопорушення в залежності від використання в процесі здійснення спеціальних матеріально-технічних засобів/інструментів також можна розділити на:

1) кримінальні правопорушення, що вимагають використання спеціальних матеріально-технічних засобів / інструментів;

2) кримінальні правопорушення, які не потребують використання спеціальних матеріально-технічних засобів / інструментів.

Кримінальним законом більшість службових кримінальних правопорушень віднесено або до категорії кримінальних проступків, або до злочинів невеликої та середньої тяжкості. Не дивлячись на це, аналізуючи матеріали судової, слідчої практики можна прийти до висновку, що зазначені злочини апріорі не можуть бути некваліфікованими. На наш погляд більшість службових кримінальних правопорушень відноситься до категорії висококваліфікованих правопорушень.

Виходячи з характеристики суб'єктів службових кримінальних правопорушень можна класифікувати наступним чином:

1. В залежності від характеру займаної посади

1) Кримінальні правопорушення, вчинені службовою особою юридичної особи приватного права;

2) Кримінальні правопорушення, вчинені службовою особою юридичної особи публічного права.

Перебування на посаді юридичної особи публічного права, накладає певні особливості при розкритті та розслідуванні злочинів, скоєних такою особою. Зокрема, необхідно досліджувати безпосередню сферу діяльності посадової особи - закони, підзаконні акти, посадові інструкції, інші нормативні документи на предмет встановлення конкретних меж правомірної поведінки певного службової особи. Теж саме стосується службових осіб юридичних осіб приватного права, сфери їх службової діяльності та їх службових повноважень, можливостей, положення і т.д. Це поділ не закріплено кримінальним законом, але дуже важливо чітко диференціювати зазначені види службових кримінальних правопорушень для систематизації слідчої практики і створення практичних посібників для співробітників правоохоронних органів при розслідуванні зазначених кримінальних правопорушень.

2. У общекриміналістической класифікації кримінальних правопорушень деякі вчені виділяють гендерний критерій класифікації кримінальних правопорушень. Таким чином, розділяючи кримінальні правопорушення на:

1) кримінальні правопорушення, вчинені чоловіками;

2) кримінальні правопорушення, вчинені жінками.

В рамках даного предмета дослідження необхідно відзначити, що, аналізуючи способи вчинення службових кримінальних правопорушень, з точки зору криміналістичної характеристики суб'єктів службових кримінальних правопорушень не має сенсу їх розділяти за гендерною критерієм, так як фізіологічні особливості організму чоловіки і жінки не мають ніякого значення для розслідування зазначених видів кримінальних правопорушень.

Виходячи з соціальної, психологічної та професійної характеристики суб'єктів злочинів виділяються злочинні діяння, вчинені: - спеціальними суб'єктами: - неповнолітніми; - особами, які мають психічні розлади або відхилення сексуального характеру; - іноземцями та особами без громадянства; - співробітниками або колишніми співробітниками правоохоронних органів; - військовослужбовцями; - особами, які мають службовий або дипломатичний імунітет від кримінального переслідування; - особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі і т.д. [25, с. 36]

Всі службові кримінальні правопорушення відбуваються спеціальним суб'єктом, а саме службовою особою, в розумінні, закріпленому в статті 18 Кримінального кодексу України. Це накладає певні особливості при розслідуванні службових кримінальних правопорушень.

3. За кількістю виконавців службового кримінального правопорушення

- 1) Поодинокі (кримінальні правопорушення, вчинені однією особою);
- 2) Групові (кримінальні правопорушення, вчинені групою осіб).

Групові службові кримінальні правопорушення в свою чергу можна класифікувати в залежності від розподілу обов'язків під час реалізації злочинного задуму:

1) правопорушення, вчинені з розподілом ролей (замовник, організатор, виконавець і т.д.)

2) правопорушення, вчинені без розподілу ролей.

Також, групові службові кримінальні правопорушення можна класифікувати за рівнем координації злочинної групи при вчиненні кримінального правопорушення:

1) кримінальні правопорушення, вчинені з низьким рівнем координації злочинних дій;

2) кримінальні правопорушення, вчинені з високим рівнем координації злочинних дій.

В рамках об'єкта дослідження цікавим є третя група класифікації кримінальних правопорушень, пов'язана з потерпілим і особливостями його поведінки.

Відповідно до статті 55 Кримінального процесуального кодексу потерпілий - це фізична особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням заподіяно майнову шкоду. Цікавим є той факт, що законом встановлено, що потерпілим може бути або фізична особа, або юридична особа. При цьому, юридичній особі збиток, що наноситься кримінально караним діянням, може бути завдано лише в майновому вираженні. Зазначений підхід до розуміння потерпілого в національному кримінальному законодавстві передбачає, що ряд кримінальних правопорушень за своєю конструкцією не передбачають наявності потерпілого зовсім. Наприклад, кримінальне правопорушення, передбачене статтею 436-1 виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки і пропаганда комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Таким чином, в залежності від наявності потерпілого кримінальні правопорушення можуть бути:

1) з конкретним потерпілим (фізичною або юридичною особою, якій кримінально караним діянням завдано збитків):

2) без конкретного потерпілого.

У свою чергу, кримінальні правопорушення з конкретним потерпілим можна розділити на наступні групи:

1. В залежності від наявності / відсутності зв'язку між правопорушником і потерпілим:

1) правопорушення, в яких є зв'язок між правопорушником і потерпілим;

2) правопорушення, в яких немає зв'язку між правопорушником і потерпілим.

Службові кримінальні правопорушення бути віднесені як першого виду, так і до другого.

Також, деякими вченими криміналістами до підстав класифікації кримінальних правопорушень пов'язаних з потерпілою особою відносять наявність віктимної поведінки потерпілого.

Віктимна, (від лат. *Victima* - жертва) - схильність ставати жертвою злочину. Це стійке властивість особистості бути жертвою обставин, злочинів частіше ніж інші люди або в тих умовах, які для більшості є нейтральними. [32] [33]

Виходячи з вищевикладеного, віктимна поведінка можна визначити як діяння особи, які сприяють тому, щоб стосовно нього відбувалися кримінальні правопорушення.

З огляду на те, що кримінально процесуальним законом потерпілим може бути не тільки фізична особа, а й юридична особа, виникають певні протиріччя у визначенні наявності або відсутності віктимної поведінки.

На нашу думку віктимна поведінка юридичної особи можна висловити і обґрунтувати наступним чином: юридична особа фактично існує і функціонує як якась організація людей, воля, інтереси юридичної особи виражається за допомогою виразу в діях / бездіяльність конкретних людей - посадових осіб такої юридичної особи. Таким чином, віктимна поведінка юридичної особи можна визначити як дії / бездіяльності посадових осіб юридичної особи, які створюють сприятливий ґрунт для кримінальних правопорушень стосовно зазначеного юридичної особи. Наприклад, відсутність на об'єкти нерухомого майна підприємства належних охоронних заходів (фізична охорона, сигналізація, камери відеоспостереження) з точки зору віктимології можна розцінити як віктимна поведінка юридичної особи. Або, відсутність на підприємстві належного контролю за рухом матеріальних засобів, є віктимна поведінкою юридичної особи.

Виходячи з цієї концепції доцільно класифікувати службові кримінальні правопорушення за наявності віктимної поведінки потерпілого на:

1) кримінальні правопорушення, пов'язані з віктимна поведінкою потерпілого;

2) кримінальні правопорушення, не пов'язані з віктимна поведінкою потерпілого;

Загалом криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень існує класифікація за соціальними, психологічними, професійними характеристиками потерпілого, зокрема кримінальні правопорушення, вчинені щодо: неповнолітніх, малолітніх осіб; осіб жіночої, чоловічої статі; осіб, які страждають психічними розладами; громадян іноземних держав; осіб іншої расової, національної або релігійної приналежності; - осіб, які займаються певною сферою діяльності (наприклад, бізнесменів, таксистів, водіїв великовантажних автомобілів, колекціонерів і ін.); осіб, які займаються кримінальним «бізнесом» у сфері торгівлі наркотиками, зброєю, азартних ігор, проституції і т.д. [25, с. 37].

З огляду на те, що потерпілим у службових кримінальних правопорушення можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, то що характер, способи вчинення зазначених злочинів досить різноманітний, складно виділити якийсь конкретний професійний, соціальний портрет потерпілого в зазначених злочинах тому що, будь-яка особа може бути потенційним потерпілим у службовому кримінальному правопорушенні.

Наступна група криміналістичної класифікації пов'язана з об'єктом і предметом злочинного посягання.

1. В залежності від безпосереднього об'єкта службові кримінальні правопорушення можуть бути:

1) кримінальні правопорушення, що посягають на особисті немайнові блага;

2) кримінальні правопорушення, що посягають на майнові блага;

3) комплексні кримінальні правопорушення (посягають одночасно на майнові і на немайнові блага).

За характером зв'язку суб'єкта кримінального правопорушення з об'єктом злочинного зазіхання можна виділити наступні правопорушення:

1) кримінальні правопорушення, в яких об'єкт злочинного посягання знаходиться в безпосередньому зв'язку з суб'єктом кримінального правопорушення;

2) кримінальні правопорушення, в яких об'єкт злочинного посягання не перебуває в безпосередньому зв'язку з суб'єктом кримінального правопорушення;

Службові кримінальні правопорушення характеризуються безпосереднім зв'язком між суб'єктом і об'єктом злочинного зазіхання. Незалежно від того, в якому розділі особливої частини кримінального кодексу знаходиться склад службового кримінального правопорушення, одним з об'єктів злочинного посягання в зазначеному складі буде - правовий порядок здійснення діяльності юридичних осіб приватного та публічного права. Службові особи юридичних осіб приватного та публічного права при вчиненні будь-якого службового кримінального правопорушення безпосередньо пов'язані з об'єктом злочинного зазіхання. Цей зв'язок виражається в службовому положенні службової особи, тобто в її службових повноваженнях, авторитеті та можливостях, які є у зазначеної особи у зв'язку із займаною посадою.

Наступна група класифікаторів залежить від особливостей суб'єктивної сторони кримінального правопорушення - відносини суб'єкта кримінального правопорушення до скоєного діяння.

1. В залежності від форми вини кримінальні правопорушення поділяються на:

1) кримінальні правопорушення, вчинені умисно;

2) кримінальні правопорушення, вчинені з необережності.

Умисні кримінальні правопорушення можуть також класифікуватися за моментом виникнення злочинного наміру на:

1) умисні кримінальні правопорушення, вчинені за раптово виниклого наміру;

2) умисні кримінальні правопорушення, вчинені за попереднього злочинного наміру.

2. В залежності від наявності/відсутності мотиву, мети кримінального правопорушення на:

1) мотивовані кримінальні правопорушення;

2) невмотивовані кримінальні правопорушення;

Мотивовані в розумінні загальної криміналістичної характеристики в свою чергу можна розділити на:

1) корисливі кримінальні правопорушення;

2) хуліганські кримінальні правопорушення;

3) кримінальні правопорушення, вчинені з мотивів національної, расової або релігійної ворожнечі;

4) екстремістські кримінальні правопорушення;

5) терористичні кримінальні правопорушення;

6) кримінальні правопорушення, вчинені з метою помсти, заздрості;

7) кримінальні правопорушення, вчинені з метою приховання іншого кримінального правопорушення;

8) кримінальні правопорушення, вчинені через помилкового / неправильного розуміння службових, професійних обов'язків;

9) кримінальні правопорушення, вчинені з сексуальними мотивами та інші.

Службові кримінальні правопорушення, виходячи з вищевикладеного, можна розділити на: корисливі службові кримінальні правопорушення, і вчинені за некорисливих мотивів.

У криміналістичній літературі також виділяється класифікація в залежності від особливостей місця, часу, обстановки скоєння злочину - елементам об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

З огляду на специфіку службових кримінальних правопорушень можна виділити:

- 1) службові кримінальні правопорушення, вчинені безпосередньо на робочому місці;
- 2) службові кримінальні правопорушення, вчинені в іншому / інших місці / місцях.

За сезонним критерієм класифікувати службові кримінальні правопорушення не представляється можливим - точніше не має особливого сенсу, зважаючи на особливості зазначених злочинів.

Класифікація службових кримінальних правопорушень за часом доби також безглузда, так як зазначені кримінальні правопорушення можуть відбуватися тільки в особливий проміжок часу - в робочий час, тобто час, в яке особа перебувала або могло і повинно було знаходитися на робочому місці.

Залежно від кількості жителів населеного службові кримінальні правопорушення також диференціювати не має сенсу.

Загальна криміналістична класифікація кримінальних правопорушень також може відбуватись залежно від обстановки вчинення кримінального правопорушення:

- 1) кримінальні правопорушення, вчинені в звичайній обстановці;
- 2) кримінальні правопорушення, вчинені в умовах надзвичайної ситуації (військові дії, масові заворушення, стихійні лиха і так далі).

Зазначений критерій також на нашу думку не є доцільним з точки зору класифікації службових кримінальних правопорушень.

Таким чином, запропонована криміналістична класифікація службових кримінальних правопорушень дозволяє виділити особливі закономірності в процесі здійснення тих чи інших видів, підвидів кримінальних правопорушень. Це своїм образом є фундаментом, основою для складання криміналістичних тактик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, стратегії запобігання певного виду злочинності в цілому.

РОЗДІЛ II

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1 Характеристика особистості кримінального правопорушника

Дослідження поняття особистості кримінальної правопорушника має важливе кримінологічне значення для визначення причин кримінальних правопорушень. Встановлення причинно-наслідкового зв'язку між елементами особистості кримінальної правопорушника і його антисоціальною поведінкою має важливе значення для вчених кримінологів.

На підставі даних, отриманих при дослідженні особистості кримінальних правопорушників, співробітники правоохоронних органів при неочевидно злочині мають можливість скласти психологічний профіль кримінальної правопорушника, з метою ідентифікації підозрюваних і встановлення зв'язку між кримінальними правопорушеннями, які могли бути вчинені однією особою, або однією групою осіб.

Особистість - поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду його як суб'єкта соціокультурного життя, визначення його як носія індивідуального начала, яке виявляється в контексті соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності [34].

Під «особистістю» можуть розуміти або людського індивіда як суб'єкта відносин і свідомої діяльності («особа» - в широкому сенсі слова), або стійку систему соціально значущих рис, що характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності. Хоча ці два поняття - особа як цілісність людини (лат. Persona) і особистість як його соціальний і психологічний образ (лат. Personalitas) - термінологічно цілком помітні, вони вживаються іноді як синоніми [35].

Поняття особистості також можна розкрити через її складові елементи. Так як, особистість складається з стійких властивостей - структурних

елементів, то особистість - це сукупність темпераменту, характеру, здібностей і мотивації людини.

Особистість злочинця відрізняється від особистості законослухняного людини суспільною небезпекою, їй притаманні злочинні потреби і мотивація, емоційно-вольові деформації і негативні соціальні інтереси. Проблема особистості злочинця є однією з центральних для наук, пов'язаних зі злочинністю, і, перш за все, для кримінології.

Суспільна небезпека особистості формується зазвичай ще до моменту вчинення злочину. Цей процес знаходить вираз у дисциплінарних та адміністративних правопорушеннях, аморальних вчинках. Однак в кримінології момент якісного переходу від особистості, яка має соціально небезпечними якостями, до особистості злочинця зв'язується з моментом вчинення особою злочину. Одні кримінологи стверджують, що про існування особистості злочинця можна говорити лише в певних законом часових межах: від вступу в законну силу обвинувального вироку суду і до відбуття покарання і погашення судимості [36]. Інші вказують, що, на відміну від кримінально-виконавчої системи, кримінолог повинен розглядати не тільки засуджених, а й фактичних злочинців, оскільки найдосвідченіші і небезпечні злочинці нерідко йдуть від кримінальної відповідальності; не брати їх до розгляду - це значить не побачити істотного пласта кримінальної мотивації [37]. У будь-якому випадку, сучасна наука вважає, що наявність у людини соціально небезпечних якостей не дає підстав для «випереджаючого» поводження з ним як зі злочинцем [38].

Предметами кримінологічних досліджень є соціально-рольові, соціально-демографічні, морально-психологічні та інші характеристики особистості кримінального правопорушника. Основним для зазначеної теми і для кримінологів в цілому є питання природи злочинної поведінки. Частина вважає, що девіантна поведінка зумовлена біологічними факторами, частина, що соціальними.

У радянській кримінологічній літературі домінувала теорія соціального конфлікту, розроблена К. Марксом і Ф. Енгельсом.

Більшість радянських кримінологічних вчень ґрунтувалося на двох постулатах [39]: Соціалістичного суспільству не властиві корінні протиріччя, що породжують злочинність; Злочинність не вічна і повинна зникнути з побудовою вищої фази соціалізму - комунізму.

Серед радянських вчених-кримінологів, які дотримувалися теорії домінування біологічних причин при формуванні девіантної поведінки, був саратовський професор І.С. Ной і його послідовники.

Вважаємо, що пояснення причин девіантної поведінки тільки з використанням методик, інструментів і предметів дослідження якої-небудь однієї науки є неконструктивним. Особистість злочинця, як і будь-яке складне, комплексне поняття, має розглядатися і вивчатися з різних точок зору, і ці дослідження необхідно узагальнювати в взаємозв'язку між один одним.

Поруч вчених були здійснені дослідження, проведені серед однайцевих близнюків, предметом яких, була залежність між генетичними особливостями і характером поведінки людини.

Генетик В. П. Ефроїмсон проаналізував дані про частоту вчинення злочинів близнюками в США, Японії і декількох країнах Західної Європи за 40 років, було відібрано декількох сотень пар близнюків. Було встановлено, що обидва однайцевих близнюків виявлялися злочинцями в 63 відсотках, а обидва різнояцевих - тільки в 25 відсотках випадків [40].

Вказане дослідження істотно посилює аргументацію прихильників біологічної теорії.

Крім того, при повторних дослідженнях були отримані і суперечать вищевикладеним результати. Так, німецький психолог і соціолог Вальтер Фрідріх за підсумками досліджень поведінки великого числа близнюків зробив висновок про те, що «інтереси і установки визначаються суспільним середовищем і розвиваються в соціальній діяльності людини» [41].

Окремі характеристики особистості злочинця (в першу чергу вік і стан психіки, що визначає осудність) одночасно є ознаками суб'єкта злочину, без встановлення яких особу не можна притягти до кримінальної відповідальності. Крім того, характеристики особистості злочинця повинні оцінюватися судом при призначенні кримінального покарання. Проте, наголошується, що зміст поняття «особистість злочинця» значно ширше, воно далеко не вичерпується ознаками, специфічними для кримінального права. Особистість злочинця є предметом комплексного вивчення і розгляду фахівцями різних галузей знань (кримінології, соціології, психології, психіатрії і т. Д.) [42].

Особистість злочинця - сукупність соціально-психологічних властивостей і якостей людини, які є причинами і умовами вчинення злочинів. Це актуальний підхід, який ґрунтується на соціальних і психологічних якостях людини. Однак, слід зазначити, що в процесі розвитку такого поняття як особистість злочинця, ряд вчених включали в зазначене поняття інші, тобто не психологічні якості. Зокрема, кримінологи-фізіюристи намагалися знайти причинно-наслідкові зв'язки між схильністю до девіантної поведінки і рисами обличчя людини. У розвиток цієї теорії виникла школа кримінологів-френології, які, не обмежуючись рисами одного лише особи, стверджували, що будова черепа людини впливає на його психологічні особливості. Апофеозом зазначених теорій стала кримінальна антропологія, основоположником якої вважається Чезаре Ломброзо. Кримінальна антропологія вивчає взаємозв'язок між злочинною поведінкою і будовою тіла людини, або його окремих частин. До числа позитивістських слід віднести і психологічні теорії злочинності (основоположником яких є Зигмунд Фрейд) [43]. Фрейд припускав, що будь-які вчинки людей - це рвуться назовні несвідомі інстинкти або потягу [44]. Коли контролюючий вольовий фактор не здатний придушити природний інстинкт - виникає конфлікт, що виливається в злочин [45].

З огляду на вищевикладене поняття особистість злочинця, чи з огляду на українські кримінальні процесуальні реалії - особистість кримінальної правопорушника - це сукупність соціально-психологічних, соціально-демографічних, біофізіологічних якостей людини, що визначають схильність цієї людини здійснювати кримінальні правопорушення.

У психології до властивостей особистості прийнято відносити, характер, волю, здібності, темперамент. Однак, зазначений підхід не дозволяє в повній мірі розкрити всі значущі характерні риси особистості злочинця. Незважаючи на те, що особистість - поняття психологічне, в кримінологічні аспекти воно набуває дещо інше, більш широке значення. Сучасне розуміння особистості злочинця ввібрало в себе результати та досягнення різних галузей науки, біології, психології, соціології та інших. Тому, особистість злочинця - це сукупність соціально-психологічних, а не суто психологічних якостей. Тому складовими елементами особистості злочинця, крім вищевказаних психологічних також є: соціальний статус, рівень освіти, виховання особи або соціальне середовище, яка формувала / формує ті чи інші індивідуальні особливості людини, стан здоров'я (в тому числі, наявність психопатичних або психологічних відхилень) і так далі .

Вивчення особистості злочинця передбачає дослідження видів соціальних характеристики, які допомагають з'ясувати всі її структуроутворюючі елементи. Система цих соціальних характеристик включає: а) кримінально-правову, б) соціально-демографічну, в) соціально-психологічну і г) індивідуально-психологічну характеристику [48].

Безумовно деякі властивості особистості злочинця мають також кримінально-правове значення, зокрема, мотиви-мети скоєння злочину в певних складах особливої частини кримінального закону є кваліфікуючими ознаками. Соціальний статус особи (наприклад, службове становище) - також є кваліфікуючою ознакою ряду складів. Однак, ми не згодні з позицією Шиханцова, що в структурі особистості злочинця можна виділити кримінально-правову характеристику. Елементи кримінально-правової

характеристики злочинця частково входять в структуру особистості злочинця, проте не можна ототожнювати характеристику суб'єкта кримінального правопорушення і характеристику особистості кримінального правопорушника.

Виходячи з вищевикладеного структуру особистості кримінального правопорушника можна визначити наступним чином:

- 1) Соціально-демографічні якості - вік, стать, рівень соціалізації, соціально становище в суспільстві, освіта, рід занять і т.д .;
- 2) Соціально-рольові якості - чоловік, батько, начальник, підлеглий і т.д.;
- 3) біофізіологічні - стан здоров'я, стан нервової системи, наявність патопсихологічних відхилень, інтелектуальний якості, рівень розвитку емоційного інтелекту і т.д .;
- 4) Морально-психологічні чинники - характер, цінності, переконання, громадянська позиція, вміння брати на себе відповідальність, ставлення до закону, до моральним нормам суспільства і т.д.

Відзначається, що соціально-демографічні характеристики особистості не знаходяться в причинному зв'язку зі злочинністю, але їх аналіз та узагальнення дозволяє скласти узагальнений портрет злочинця, визначити, які соціальні групи найбільш потребують профілактичному впливі [49, с. 125].

Наприклад, аналізуючи слідчу та судову практику можна прийти до висновку що чоловіки скоюють злочини (відбувають покарання) в сім разів частіше, ніж жінки. Хоча, за певними видами кримінальних правопорушень, наприклад, кількість засуджених за ст. 191 Кримінального кодексу України жінок досягає майже 40%. У той же час, за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 187 кримінального законі не перевищує і 6%. Зазначена характеристика звичайно ж ґрунтується на даних про засуджених осіб. З огляду на таку особливість, наприклад, службових кримінальних правопорушень як латентність стверджувати, що зазначені дані репрезентативні по відношенню до всіх, що здійснюються кримінальних

правопорушень (зокрема не виявленим, нерозкритим) - не представляється можливим.

З приводу віку, можна також відзначити неоднорідну статистику. Переважна більшість (до 70-75%) злочинів скоюються особами у віці від 18 до 40 років, а в межах цієї вікової групи в порядку зменшення кримінальної активності виділяються категорії осіб у віці 25-29 років, 18-24 років, 14-17 років, 30-40 років [36].

Особи віком до 30 років, як правило, скоюють злочини агресивного характеру, для яких характерне спонтанне розвиток злочинного посягання (вбивства, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжки, грабежі, розбої, зґвалтування), а особи старшої вікової категорії - заздалегідь продумані злочину, нерідко що вимагають спеціальних навичок (шахрайство) або особливого соціального стану (посадові злочини, привласнення або розтрата) [50, с. 156].

Характерно, що службові кримінальні правопорушення скоюються особами середнього віку, тобто старше 30 років. Це на наш погляд обумовлено тим, що з огляду на особливості ділової культури щоб отримати певну посаду в будь-якому юридичну особу, необхідно пройти певний трудовий шлях, в середньому на наш погляд 5-7 років, з огляду на те, що службовою особою, як правило, стають особи з вищою освітою, то службовою особою стають люди як мінімум приблизно 27-29 і більше років. Пару років, щоб освоїтися: обрости злочинними зв'язками, отримати необхідні досвід, знання, відповідно службові кримінальні злочинці, в основному люди середнього віку.

Злочинці, як правило, не мають вищої освіти, в цілому їх рівень освіти трохи нижче, ніж у правопослушних осіб; найбільш характерна неосвіченість для осіб, які скоюють насильницькі і корисливо-насильницьких злочинів [49, с. 127]. Статистично значущих відмінностей по частоті вчинення злочинів між робітниками, селянами, службовцями, учнями не спостерігається [49, с. 128], проте велика частка осіб, які не мають постійного джерела доходу, яка в 2007 році в Росії становила 59,6% [51].

Таким чином, з точки зору загальної соціально-демографічної характеристики особистості кримінальної правопорушника, службовий кримінальний злочинець є зі всіх розглянутих позицій нетиповим.

Соціально-рольова характеристика також цікава в контексті розглянутого питання. Положення, яке людина займає в суспільстві, притаманні певні соціальні ролі, які мають конкретний зміст (сценарій ролі), якому слід людина. Людина одночасно займає безліч позицій і виконує безліч ролей, що накладає на особистість певний відбиток: розвиваються якості, важливі для цих ролей і придушуються непотрібні. Якщо основні виконувані соціальні ролі не вимагають формування якостей, пов'язаних з відповідальністю за скоєння вчинків, конфліктують між собою, не відповідають соціальної орієнтації людини, виникає особистісна деформація, яка може сприяти вчиненню злочинів [52, с. 337].

Виходячи з вищевикладеного слід зазначити певну особливість осіб, які вчиняють службові кримінальні правопорушення - це професійна деформація.

Професійна деформація (від лат. *Deformatio* - спотворення) - когнітивне спотворення, психологічна дезорієнтація особистості, що формується через постійне тиску зовнішніх і внутрішніх факторів професійної діяльності і яка веде до формування специфічно-професійного типу особистості [53].

На наш погляд найбільш схильні до професійної деформації наступні категорії осіб: співробітники правоохоронних органів, військовослужбовці, керівники підприємств, чиновники, соціальні працівники, педагоги, медики, психіатри і так далі. Власне кожна професія накладає певний шлейф на психологічні, соціальні характеристики особи, який їй займається тривалий час.

Зміни самосвідомості особистості, що фіксуються в деформованих «Я-образі» і «Я-концепції» суб'єкта діяльності; уявленнях працівника про професійно важливі якості; гіпертрофованої оцінці важливості і значення своєї професії; довільно-суб'єктивної інтерпретації нормативного поведінки; в симптомах «незадоволеності собою» і іміджем професії; психологічному

пересичення професійною діяльністю; в деідеологізації чи сверхідеологізації свідомості та інше [54].

Якщо аналізувати осіб, які вчиняють службові злочини то можна виділити кілька особливостей їх професійної деформації:

1) Довільно-суб'єктивна інтерпретація нормативного поведінки або абсолютне зневажливе ставлення до нормативного поведінки.

2) Незадоволеність собою (виникає на тлі усвідомлення несправедливості свого соціального статусу, матеріального статусу того часу і сил, які особа віддає своїй роботі (зокрема-низький рівень заробітної плати, відсутність поваги з боку суспільства до даної професії)

3) Повна деідеологізація свідомості особи (відбувається через низький матеріального забезпечення діяльності, відсутність громадського повагу, схвалення професійної діяльності, соціально-культурна обстановка в професійному середовищі).

Професійна деформація грає важливу роль у формуванні соціальної девіації службових злочинців. Ця особливість особистості відбивається як на цілях, мотивах здійснення службових злочинів так і на способах їх здійснення, способи приховування слідів злочину.

При характеристиці соціальних ролей, властивих злочинцям, вказується на їх малу престижність, відсутність міцних зв'язків з трудовими і навчальними колективами і, навпаки, наявність тісних з неформальними групами, що мають негативну соціальну спрямованість, відсутність будь-яких довгострокових життєвих планів, соціальні домагання, що перевищують можливості конкретної людини [36].

Службові кримінальні правопорушення відбуваються службовими особами, відповідно ці особи мають управлінські, організаційно-розпорядчими функціями. Ця соціальна роль - службова особа, має на увазі активну комунікацію всередині трудового колективу, можливість давати накази, розпорядження. Цим багато в чому обумовлюється груповий характер зазначених кримінальних правопорушень.

Для злочинців не характерно членство в громадських організаціях, вони вкрай рідко беруть участь в діяльності громадських, в тому числі державних інститутів [49, с. 129].

Службові кримінальні злочинці є нетиповими в контексті зазначеної тези. Навпаки, цим особам властива соціальна активність, вони можуть бути членами різних громадських організацій, державних інститутів і так далі. Більш того, зазначені особи можуть активно шукати комунікації з представниками контролюючих і правоохоронних органів для приховування слідів своїх кримінальних правопорушень.

Дефектним є і правосвідомість злочинців, що проявляється в зневажливому ставленні до можливості покарання, як тимчасове (наприклад, в результаті вживання спиртних напоїв або під впливом інших зовнішніх факторів), так і стійкому, іноді в незнанні правових заборон [49, с. 130].

Службові кримінальні злочинці чудово обізнані з нормативно-правовою базою, особливо, тієї сфери в якій вони виконують свої службові обов'язки. Тобто, їх ставлення до здійснюваних кримінальних правопорушень характеризується конкретним злочинним умислом.

Злочинці взагалі менше схильні до впливу на них з боку суспільства: при спробі переконати їх правові і моральні норми вони часто не можуть зрозуміти, чого від них хочуть; з огляду на це оцінка ситуації, яка визначає їх поведінку, робиться не на основі соціальних вимог, а на основі якихось особистих уявлень. В інших випадках злочинці можуть, ще не втративши розуміння суті суспільних приписів, не хотіти їх виконувати через відчуженості від суспільства, слабкості трудових, сімейних і дружніх зв'язків [50, с. 159].

З приводу морально-етичної сторони особистості кримінальної правопорушника можна відзначити наступне:

Психологія злочинців також має відмінності від контрольних груп законослухняних громадян. У злочинців підвищена імпульсивність, вони менш схильні до обдумування своїх вчинків. Дана риса поєднується з

агресивністю, низьким порогом реакції і ранимою в міжособистісних стосунках. Найбільшою мірою ці ознаки притаманні грабіжникам, вбивцям, гвалтівникам, в меншій - злодіям, посадовим злочинцям [50, с. 160].

Для злочинців характерний дисбаланс між самооцінкою і вимог, що пред'являються до інших осіб: самооцінка у злочинців завищена, вони схильні до самовиправдання, до перекладання провини на інших осіб; лише менше 1/10 частини осіб, які вчинили тяжкі насильницькі і корисливо-насильницькі злочини щиро каялися у скоєному [49, с. 130].

Ціннісні орієнтації, моральні особливості, властиві злочинцям, досить специфічні і відрізняються від таких у груп осіб, які поведуться стійко правослухняно. На цьому засновані успішні експерименти по прогнозу індивідуального злочинної поведінки з використанням методів машинного розпізнавання образів: ЕОМ з достовірністю 80% і більше відносила людини до групи правослухняних людей, злочинців, які вчинили злочин під впливом випадкових факторів, і осіб зі стійкою антигромадською соціальною орієнтацією, неодноразово здійснювали злочину [52, с. 351].

Особистісні деформації у злочинців часто пов'язані з алкоголізмом. Тривале систематичне зловживання спиртним тягне за собою деградацію особистості [55, с. 179]. Відзначається, що злочинці, які страждають залежністю від алкоголю, менше схильні до активного злочинної поведінки, не створюють умови злочинної ситуації, а користуються склалася сприятливо факторами [50, с. 147]. Алкоголізм спричиняє за собою руйнування нормальних сімейних і трудових зв'язків, які замінюються на зв'язку з неформальними групами товаришів по чарці, що є живильним середовищем побутової злочинності [50, с. 148].

Злочинцям притаманні не тільки соціально-негативні якості. Досить часто зустрічаються серед злочинців особи з такими позитивними якостями, як підприємливість, ініціатива, індивідуальність, лідерські здібності. Однак ці якості, накладаючись на антисоціальні ціннісні орієнтації і спотворені моральні основи поведінки, можуть збільшувати суспільну небезпечність

конкретного злочинця, як особи здатного зайняти або займає лідируюче положення в злочинній групі [50, с. 162].

З приводу біофізіологічних факторів особистості злочинця можна відзначити, що прямий причинно-наслідкового зв'язку між службовим кримінальним правопорушенням і біофізіологічними відхиленнями особи немає, проте якісь відхилення, зокрема, важка хвороба, можуть стати причиною вчинення особою кримінально караного діяння (наприклад, корисливого службового кримінального правопорушення для того, щоб забезпечити собі гідне лікування і т.д.).

В цілому, службові кримінальні правопорушення після їх виявлення є очевидними, так як використання службових повноважень, службового становища, що є обов'язковим фактором службових кримінальних правопорушень, завжди здійснюється явним способом (дача будь-яких розпоряджень; підробка, знищення документації і так далі). Тому, з точки зору криміналістичного профілювання зазначена характеристика не зовсім доцільна на етапі розслідування кримінальних правопорушень. Однак, з точки зору здійснення заходів щодо попередження зазначеного виду кримінальних правопорушень має безпосереднє значення. У контексті вищевикладеного, найочевиднішим шляхом попередження службових правопорушень, зокрема, кримінальних є проведення комплексної автоматизації, діджиталізації управлінських, організаційно-розпорядчих процесів, а також розробка, уточнення нормативно-правової бази щодо доступу до інформації про діяльність юридичних осіб будь-якої форми власності. Відкритість юридичної особи, зокрема, доступність його фінансової звітності, що вже є обов'язковою вимогою українського законодавства, але де-факто юридичними особами приватного права ці положення успішно не виконуються, є запорукою успішної боротьби, в першу чергу шляхом виявлення службових кримінальних правопорушень.

2.2 Сліди службових кримінальних правопорушень

Кожен злочинний акт викликає зміни в навколишньому середовищі. Відображенням злочинних дій є сліди. Розрізняють криміналістичне поняття слідів в широкому і вузькому значенні. В широкому - це будь-які матеріальні наслідки злочину, зміни об'єкта або речової обстановки. Це можуть бути сліди, що виникли від впливу одного предмета на інший (наприклад, сліди злому); об'єкти, залишені (покинуті, загублені) злочинцем; об'єкти, залишені, віднесені з місця "злочину; частини зруйнованих предметів (наприклад, осколки фарного розсіювача); запахи і т. д.

Сліди злочину в вузькому сенсі можуть бути класифіковані в межах трьох великих груп: а) сліди-відображення; б) сліди-предмети; в) сліди-речовини

При вирішенні діагностичних завдань визначається в першу чергу механізм утворення слідів: взаємодія об'єктів в момент виникнення слідів.

Встановлення по слідах об'єкта, а також механізму утворення слідів має велике значення. Вирішення цих питань допомагає встановити знаряддя злочину, дозволяє отримати відомості про суб'єкта (його фізичних ознаках, одязі), про спосіб вчинення злочину, про предмет злочинного посягання; дозволяє довести наявність зв'язку між виявленими слідами і злочинними діями конкретної особи, встановити обставини, що сприяли злочину [56].

Слідами злочину є будь-які зміни середовища, що виникли в результаті здійснення в цьому середовищі злочину. Сліди злочину класифікуються на матеріальні і ідеальні сліди. До перших відносяться «відбитки» події на будь-яких матеріальних об'єктах: предметах, документах, тілі потерпілого і т. д. Під ідеальними слідами розуміють відбитки події у свідомості, пам'яті злочинця, потерпілого, свідків та інших людей. Також ряд вчених (наприклад, В. А. Мещеряков), аналізуючи особливості формування слідової картини при вчиненні злочину в сфері комп'ютерної інформації, прийшли до висновку про

необхідність введення поняття «віртуальних слідів» як проміжної стадії між матеріальними і ідеальними.

Трасологія вивчає тільки сліди механічної дії, що є підгрупою матеріальних слідів. [57].

Зокрема, слідам злочин притаманні наступні взаємозв'язки: від вивчення слідів - до пізнання способу та других обставинних злочин, від знань про спосіб злочину - до пошуку, виявлення та дослідження слідів злочинних дій [58, с.115; 59, с.288]. Тому, для того, щоб установити всі обставинних злочин, слідчому необхідно виявити сліди (його відображення), дослідити їх та надати правильну інтерпретацію [60, с.119].

Сліди в широкому розумінні охоплюють: комплекси елементів, властивих певним подіям; зміна обстановки (з'явилися або зникнення предметів, зміна їх місця розташування); зміна вигляд або стану предмета; 2) матеріально-фіксоване відображення зовнішньої будови одного об'єкта на іншому (слід у вузьких розумінні) - сліди-відображення. Останні складають головний зміст трасології [61, С.201-202].

Разом із тим, дослідження особливо процесу слиноутворення та самих слідів злочини є одним із напрямків дослідження наслідків злочин [62, с.110 111].

Р.С. Белкін акцентував увагу на значенні слідів злочину. Вони, на його думку, є важливими відображеннями злочинної діяльності. Вчений розділяв сліди злочину на матеріальні (відбитки події на предметах, зміна обстановки події) й ідеальні (відбитки події у свідомості людей) [63, с.57; 64, с.308].

Типові сліди злочин, на їх думку, охоплюють: Зміни в речовій обстановці; сліди-відображення; предмети-речові докази; ідеальні сліди; запахові сліди та сліди-мікрочастинки [65, с.194].

Взагалі сліди злочин є нічим іншим, як результатом відображення минул, поданого в сьогоденні; Джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочини [66, с.86].

Причому відображенню в навколишньому середовищі будь-якої злочинної діяльності як результату взаємодії суб'єкта злочину з іншими особами та матеріальними об'єктами на місці події та відповідно виникненню інформації про злочин властиві не тільки загальні закономірності будь-якого процесу відображення, але й певні специфічні закономірності. До їх числа колектив авторів підручника «Криміналістика» за редакцією М.П. Яблокова відносить наступні: 1) прояв комплексів матеріальних слідів-наслідків, що об'єктивно повторюються та характерні для різного роду криміналістичних ситуацій при вчиненні злочинів у різних сферах людської діяльності, звичайними та специфічними суб'єктами, з використанням ними при цьому різноманітних засобів і способів поведінки, обстановки, що склалася і т.д.; 2) прояв спільності в процесах формування образної та словесної інформації, пов'язаної з подією злочину, в свідомості та пам'яті потерпілих, свідків, підозрюваних та обвинувачених з урахуванням психофізіологічних, метеорологічних, часових та інших факторів; 3) можливість по залишеним і збереженим слідам злочину отримати необхідну інформацію про нього; 4) фактична сталість (типовість) носіїв і джерел відображення інформації (матеріальних та ідеальних) про злочин і способів її отримання, що дозволяє вирішити завдання з його розкриття та розслідування [67, с.56–57].

Тобто, слідова картина злочину є збірним поняттям, що включає опис матеріальних та ідеальних відображень і умов, що існують на момент виявлення злочину [68, с.137]. Більше того, цей елемент криміналістичної характеристики є відправною точкою розслідування. У багатьох випадках наявність та обсяг відомостей про сліди злочину визначають успіх розкриття та розслідування злочину [69, с.87]. Це пояснюється тим, що диференціація слідів дає можливість створити основу подальшого дослідження криміналістичної характеристики злочинів, яка, в свою чергу, є підґрунтям для розроблення науково-обґрунтованих теоретичних положень та практичних рекомендацій із розслідування кримінальних правопорушень [70, с.112].

Першу групу слідів злочинів у сфері службової діяльності складають матеріальні сліди. Під останніми в криміналістичній літературі прийнято розуміти різноманітні матеріальні зміни, що виникли в навколишньому середовищі у зв'язку з вчиненням злочинцем конкретних діянь, пов'язаних з учиненням злочину на всіх його стадіях [71, с.4].

Матеріальними слідами службових кримінальних правопорушень можуть бути: документи (письмові, електронні); інструменти, знаряддя, якими виготовлялися документи (комп'ютер, телефон (смартфон), планшет, печатки, штампи і т.д.); записи телефонних розмов суб'єкта кримінального правопорушення, листування в соціальних мережах, месенджерах, голосові повідомлення там же, матеріали прослушки суб'єкта кримінального правопорушення, його спільників і т.д. ; інформація про місцезнаходження особи в той чи інший момент (наприклад, за допомогою визначення знаходження телефону суб'єкта кримінального правопорушення).

Можна виділити певну класифікацію віртуальних слідів: 1) за походженням: 1) електронна інформація, створена ЕОМ у процесі своєї роботи; 2) електронна інформація, створена в процесі діяльності людини; 3) похідна електронна інформація, створена комп'ютером на основі введених даних користувачем, або навпаки, інформація, створена з даних, згенерованих комп'ютерною системою; 2) за формою подання: 1) людиночитабельна інформація (інформація, доступна для сприйняття людиною); 2) машиночитабельна інформація (інформація, представлена у вигляді машинного коду); 3) за місцем зберігання: 1) дані, що зберігаються в комп'ютерних системах (ЕОМ, сервери, локальні мережі, глобальні мережі); 2) дані, скопійовані або переміщені користувачем на електронні носії (жорсткі диски, компакт-диски, накопичувачі); 3) паперові копії людиночитабельної або машиночитабельної інформації (копії листування, скріншоти та ін.); 4) за формою: 1) вихідні дані (інформація, введена людиною); 2) людиночитабельні та машиночитабельні бази даних; 3) коди шифрування; 4) програмне

забезпечення різних видів; 5) комп'ютерні системи (ЕОМ, сервери, локальні мережі, глобальні мережі)[72].

У зв'язку з тим, що названі злочини вчиняються в основному службовими У зв'язку з тим, що названі злочини вчиняються переважно службовими особами з використанням службового становища, основні сліди зосереджуються в документах, які визначають статус особи й обсяг її повноважень, в які вносилися певні «корективи», які були предметом посягання або знаряддям учинення злочину. Це пояснюється сферою вчинення злочинів, механізмом їх учинення, а також тим, що документи найчастіше стають об'єктами підроблення та наступного використання в злочинній діяльності [73, с.9].

З огляду на те, що встановлення причинно-наслідкового зв'язку між злочинними діями особи і його службовим становищем, службовими повноваженнями є основним завданням розслідування кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, то безумовно важливо визначити характер і обсяг повноважень особи і кримінально караними діями особи. Службове становище особи завжди має матеріальне вираження, тобто закріплюється певними документами (статутом юридичної особи, установчим актом, установчим договором і т.д., визначеними положеннями юридичної особи (наприклад положення про бухгалтерський відділ і т.д.))

Аналізуючи матеріали кримінальних проваджень можна відзначити, що в якості доказів у справах про вчинення службових кримінальних правопорушень виступають показання свідків і документи (письмові, електронні).

Тому, вважаємо, що особливу увагу в контексті слепообразования службових кримінальних правопорушень необхідно приділити саме документам, які відображають ті чи інші події злочинного діяння.

У криміналістичній літературі поняття та класифікація документів, що використовуються при вчиненні злочинів у господарюванні, були предметом дослідження колективу авторів наукової праці «Протидія економічній

злочинності» [74, с.45–61]. Вчені запропонували класифікацію документів, які містять доказову інформацію, з урахуванням механізму вчинення економічних злочинів. Тож вказаний підхід вважаємо доречним і по відношенню до злочинів у сфері службової діяльності, а детальніше – щодо документів, які використовувалися чи містять іншу доказову інформацію про вказані злочини.

Під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності необхідно з'ясувати обставини, які характеризують порядок і ціль функціонування установи, розподіл обов'язків між працівниками, статус особи та її повноваження, порядок і стан дотримання встановлених правил ведення діловодства тощо [75, с.248–249].

Саме тому класифікація документів, як джерела доказів і елемента слідової картини злочинів у сфері службової діяльності, може бути представлена наступним чином. 1. За змістом: а) засновницька документація: установчі документи (статут, установчий акт, засновницький договір, положення юридичної особи тощо), дозвільні документи (дозволи, ліцензії та ін.), реєстраційно-облікові документи (виписка з Єдиного державного реєстру, свідоцтво про державну реєстрацію, довідки про взяття на облік в органах податкового контролю, статистики, пенсійного та соціального забезпечення); б) кадрова документація: номенклатура справ кадрової служби, особові справи та особові картки працівників, штатні розписи, особовий листок з обліку кадрів (персоналу), розпорядчі документи, накази з персоналу, таблиць обліку використання робочого часу, функціональні обов'язки, посадові інструкції тощо; в) планово-звітна документація: бухгалтерського обліку (реєстри обліку, акти інвентаризацій, аудиторські звіти, акти внутрішньої перевірки стану бухгалтерського обліку та звітності, зведені облікові документи, бухгалтерські довідки) та фінансової звітності (баланс, звіти про фінансові результати, звіти про рух грошових коштів, звіти про власний капітал, примітки до звітів); г) договори та супровідна документація: договори про надання господарських послуг, накладні, рахунки-фактури, сертифікати, доручення, довіреності, акти здачі-прийняття товарів і т.п.; г) документи, що

посвідчують особу: паспорт громадянина України, службові посвідчення, посвідчення водія, перепустки тощо; д) платіжна документація: чеки, платіжні вимоги, платіжні доручення, виписки про рух коштів на банківських рахунках та ін.; е) регламентуюча документація: законні та підзаконні нормативно-правові акти, організаційно-нормативна документація підприємства; є) листування: ділова чи особиста переписка; ж) чорнові записи тощо. 2. За формою: а) на матеріальних носіях: паперові, пластикові документи; б) електронні документи. 3. За юридичною силою: а) справжні; б) з ознаками підробки.

Так як значна частка злочинів, що розглядаються, вчиняються з використанням комп'ютерних технологій, особливим різновидом матеріальних слідів злочинів у сфері службової діяльності є віртуальні, або, як їх ще іменують, комп'ютерні сліди. Дані сліди можуть бути виявлені при вивченні комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм, програмного забезпечення тощо [77, с.221].

Аналізуючи характер слідів, що залишаються людиною в електронній формі, можна зробити висновок про те, що по суті це - листування, документи, голосові повідомлення, аудіо та відео розмови через месенджери. Також електронними слідами кримінального правопорушення можуть бути дані про геолокації, інформація про пошукові запити кримінального правопорушника, відомості про відвідуваних інтернет сторінках, інформація, яку публікує суб'єктом кримінального правопорушення на своїх сторінках в соціальних мережах. З огляду на характер і якість проникнення інформаційних технологій, електронних пристроїв в життя людини, віртуальні або електронні сліди мають дедалі більшого значення для розслідування кримінальних правопорушень.

Другу групу слідів злочинів у сфері службової діяльності складають ідеальні сліди. Їх ще у криміналістичній літературі називають інтелектуальними, пам'ятними, психічними слідами. Під ідеальними слідами

в криміналістиці прийнято розуміти насамперед відбиток події в пам'яті людини, уявні образи зовнішності злочинця, його дій та їх наслідків [78, с.23]; сліди у свідомості людини, що являють собою специфічну форму вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації, та є формою збереження відповідної інформації [79, с.177–178].

Вважається вірною позиція Д.В. Затенацького, згідно з якою ідеальні сліди – це не тільки результат відображення дійсності у свідомості певної людини, а й форма збереження (відображення) відповідної інформації [80, с.21].

При цьому кримінальним процесуальним законом встановлено що доказ оцінюється з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів - з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Також «ідеальні» докази в дійсності зовсім не ідеальні, так як свідчення не підкріплені іншими доказами, які в комплексі дозволяють зробити висновок про те, чи було певна подія або його не було, хто був його учасниками, в якій формі і т.д. , не є істинною в останній інстанції, тому прийняти рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності тільки лише на підставі чийхось свідчень не представляється можливим. Також, при оцінці показань враховуються особистісні особливості особи, якій вони належать, стан здоров'я (фізичне, психологічне), відношення до предмета доказування, до суб'єкта кримінального правопорушення, потерпілому і т.д., наявність особистої зацікавленості в тому чи іншому результаті розслідування, судового розгляду кримінальної справи.

Таким чином, службові кримінальні правопорушення мають ряд особливих характеристик, що істотно відрізняють вказаний вид кримінальних правопорушень від інших кримінальних правопорушень. Зокрема, відмітними рисами службових кримінальних правопорушень є: латентність зазначених

правопорушень; певний особистісний портрет осіб, які вчиняють подібні правопорушення; особлива доказова база зазначених кримінальних правопорушень. При цьому, виділення і дослідження цих особливостей дозволяє розробити дієву методику по попередженню, запобіганню, розкриття і розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1 Визначення тактичних завдань розслідування кримінальних службових правопорушень

Кримінальний процесуальний кодекс визначає, крім іншого, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування як одне з основних завдань кримінального провадження. Зазначене завдання, з точки зору конкретного виробництва - стратегічне. Виконання зазначеного завдання здійснюється за допомогою формування плану дій з розслідування кримінального правопорушення, який складається із сукупності тактичних завдань, зумовлених певними обставинами характерними для кожного конкретного вчиненого кримінального правопорушення.

Планування розслідування - одна з умов ефективності діяльності по встановленню істини. До числа принципів планування відноситься принцип індивідуальності. Даний принцип означає врахування під час планування тих елементів предмета доказування, які характерні розслідування конкретного злочину [81].

Планування розслідування визначається як розумовий процес, що полягає у визначенні змісту та порядку роботи по встановленню всіх обставин скоєного злочину і викриття винних в суворій відповідності до вимог закону і з найменшою витратою часу і сил [82].

Якщо спробувати розчленувати діяльність слідчого по плануванню розслідування, то в ній чітко проглядається ряд елементів. До числа таких елементів відносяться [82]:

- вивчення наявних фактичних даних;
- висування версій;

- визначення кола слідчих дій і організаційних заходів, що підлягають проведенню, термінів і послідовності їх проведення, а також виконавців;
- коригування плану в ході розслідування.

Визначення тактичних завдань розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення залежить від певної ситуації, в конкретний момент слідчої ситуації.

Слідча ситуація - це сукупність обставин, що склалися на певний період часу, що характеризують стан і перспективи розслідування, і зумовлюють завдання, засоби і методи діяльності слідчого по встановленню істини у кримінальній справі. Фактори, що впливають на характер слідчої ситуації, різноманітні [81].

Практично для кожного конкретного складу кримінального правопорушення вченими криміналістами вироблені певні закономірно виникають слідчі ситуації.

Визначення тактичних завдань розслідування кримінальних службових правопорушень складається як із загальних тактичних завдань для всіх зазначених кримінальних правопорушень, так з конкретних тактичних завдань, в залежності від виду та характеру вчиненого кримінального правопорушення, способу, методу, умов його здійснення і т.д.

При цьому вченими криміналістами виділяється певна етапність розслідування будь-якого кримінального правопорушення.

У радянській кримінально-процесуальній літературі етапи розслідування визначалися приблизно так само. Радянські криміналісти також вбачали в розслідуванні два етапи - початковий (від порушення справи до пред'явлення обвинувачення) і подальший (виробництво слідчих дій до закінчення розслідування) [83].

Так, І.М. Якимов ділив розслідування на три етапи: відтворення картини злочину; збирання і використання доказів для виявлення особи винуватця злочину; обстеження винуватця і пред'явлення йому звинувачення [84].

В.І. Громов теж вказував на існування трьох стадій: прийняття справи до провадження; збирання матеріалів для викриття підозрюваного і пред'явлення йому обвинувачення; узагальнення матеріалу по закінченому кримінальній справі [85].

Сучасні криміналісти, схильні виділяти два-три етапи:

- первинний / наступний;
- первинний / проміжний / заключний;

На початковому етапі слідчий повинен вирішити такі основні завдання [86]:

- 1) перевірити загальні типові версії про подію злочину, висунуті на підставі даних, наявних на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи;
- 2) усвідомити факти, що підлягають дослідженню;
- 3) невідкладно зібрати і закріпити докази, що можуть бути втраченими, вжити необхідних заходів для розшуку і затримання особи, запідозреного у вчиненні злочину;
- 4) вжити термінових заходів до відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем;
- 5) почати роботу з виявлення обставин, що сприяли вчиненню даного злочину.

Особливості тактики подальших етапів розслідування злочинів. Завдання подальшого збирання та оцінки доказів, встановлення всіх елементів предмета доказування вирішується на наступних етапах розслідування за допомогою комплексу слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. Слідчий, що розслідує злочин, враховує пропоновані криміналістичною методикою особливості тактики слідчих дій певного виду (наприклад, огляду, обшуку чи допиту) і конкретизує прийоми їх проведення вже стосовно особливостей конкретного випадку. Завдання особи, яка провадить розслідування, не механічно переносити на даний випадок рекомендації криміналістичної методики, а використовувати їх творчо - тут немає місця шаблоном [81].

Очевидно, кожен етап розслідування кримінального правопорушення здійснюється за допомогою планування і подальшого виконання тактичних завдань.

Під тактичним завданням розслідування слід розуміти окреме (проміжне) завдання на шляху вирішення певного загального (стратегічного) завдання кримінального судочинства, пов'язаного із застосуванням криміналістичних засобів, прийомів і методів [87, с. 84].

Тактичне завдання — це категорія такого розділу криміналістики, як криміналістична тактика, яка полягає не тільки у визначенні прийомів практичних дій, але й у розв'язанні безлічі розумових завдань, що вимагають напруження всіх інтелектуальних сил працівника дізнання, слідчого, використання ними різних спеціальних знань. Тобто криміналістична тактика досліджує та оптимізує складний процес вибору і застосування прийомів (засобів) вирішення проміжних завдань розслідування злочинів [88, с. 261].

Тактичні завдання розслідування виконують важливу функцію структуризації процесу розслідування, виділення окремих його проміжків і зосередження на них уваги органу дізнання чи розслідування [89, с. 127—128].

Як вдало зазначила В.С. Бурданова, вони завжди конкретні і потребують доказування [90, с. 38—42].

Поняття тактичного завдання розслідування сформувалось у результаті накопичення, розвитку та інтеграції знань наук кримінального процесу та криміналістики. У загальному вигляді завдання розслідування у кримінальних справах визначаються ст. 64 КПК України, де наведено перелік обставин, що підлягають доказуванню. Проте шляхи їх вирішення можуть бути різними, адже вони залежать від багатьох обставин (від виду злочину, особливостей механізму його вчинення, особливостей ситуацій, що склалися під час розслідування тощо) [91, с. 74].

На думку В.А. Журавля, досудове розслідування передбачає необхідність вирішення широкого кола завдань, основними з яких є стратегічні, що впливають із предмета доказування (ст. 64 КПК України) та

обставин, які підлягають з'ясуванню в цілому під час розслідування окремого різновиду злочинів. Вони спрямовані на досягнення правової мети, за своєю природою є більш усталеними і меншою мірою зазнають впливу ситуаційних чинників. А локальні завдання є тактичними, вони мають чітко визначену ситуаційну зумовленість [92, с. 201—202].

А.Ф. Волобуєв зазначав, що ці завдання пов'язані зі встановленням окремих обставин події, що розслідується, подоланням різних проявів протидії, створенням сприятливих умов для прийняття певних процесуальних рішень. Характер і ступінь складності завдання зумовлює характер і ступінь складності тактичних прийомів — засобів його вирішення [87, с. 263].

При цьому, в залежності від складності тактичного завдання, можуть використовуватися як один так і декілька тактичних прийомів, певна тактична комбінація. Відповідно, в деяких випадках для вирішення конкретного тактичного завдання необхідно здійснити сукупність оперативно-розшукових, слідчих та інших дій.

Залежно від ступеня складності завдання прийнято поділяти на три групи: 1) завдання, які для свого вирішення потребують провадження комплексу слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; 2) завдання, які вирішують шляхом проведення окремих слідчих дій; 3) завдання, які вирішують шляхом застосування тактичних прийомів у межах окремих слідчих дій [87, с. 266].

Окрема криміналістична методика обов'язково має починатися з визначення складу конкретного виду (групи) злочинів і завдань розслідування [93, с. 6].

Завдання розслідування окремих категорій злочинів зумовлюється колом обставин і питань, що підлягають обов'язковому встановленню та дослідженню, характер яких визначає напрям розслідування та особливості планування у справах цієї категорії [93, с. 7—8].

Безумовно, тактичні завдання розслідування як втілення елементів предмета доказування мають визначатися у тій частині криміналістичних

методик, де йдеться про особливості порушення кримінальної справи, початкового та наступного етапів розслідування. Вони також є складовим елементом планування та організації розслідування злочинів як структурного елемента кожної методики розслідування [94, с. 205].

Ефективність та якість вирішення зазначених тактичних завдань залежить від правильної організації процесу розслідування. До організаційних дій із розслідування конкретного злочину слід віднести планування розслідування у конкретній кримінальній справі, залучення необхідних сил і засобів, налагодження взаємодії з органами дізнання та іншими правоохоронними органами, мобілізація учасників розслідування, керівництво та координація дій учасників розслідування [95, с. 80].

В цілому, для службових кримінальних правопорушень характерна ситуація, коли на момент розкриття певного правопорушення у слідчого є чіткий перелік осіб (службових осіб), які можуть бути підозрюваними в скоєнні зазначеного кримінального правопорушення.

Наприклад, слідчий може отримати дані про підготовлюваний кримінальному правопорушень (зокрема, на підставі заяви особи про те, що у нього вимагають хабар), або отримати інформацію про вже скоєний кримінальних правопорушення (наприклад, про розтрату, виявленої в результаті інвентаризації або ревізії). Очевидно, що тактичні завдання розслідування вищевказаних кримінальних правопорушень будуть значно відрізнятися один від одного.

Характерними особливостями службових кримінальних правопорушень є спосіб їх вчинення та приховування, а також типові матеріальні сліди зазначених кримінальних правопорушень.

Очевидно, що загальною тактичною завданням для розслідування службового кримінального правопорушення є встановлення причинно-наслідкового зв'язку між досконалим кримінальним правопорушенням і службовим становищем особи, підозрюваної у вчиненні зазначеного кримінального правопорушення. Для цього слідчим встановлюється

службовий статус особи, підозрюваного у скоєнні службового кримінального правопорушення. Далі, необхідно встановити взаємозв'язок між злочинними діями та службовим становищем, службовими повноваженнями підозрюваної особи.

Відповідно, для конкретного службового кримінального правопорушення на практиці можуть виникнути конкретні тактичні завдання характерні для певного виду службового кримінального правопорушення, по-перше, а також в залежності від ситуації, що слідчої ситуації, по-друге.

Також, слід зазначити, що тактичні завдання розслідування кримінальних правопорушень в цілому, службових кримінальних правопорушень, зокрема, безпосередньо залежать від обставин, які необхідно встановити.

У практиці розслідування службових кримінальних правопорушень склалася наступна система обставин, які необхідно з'ясувати:

1. Знаходження підозрюваного в статусі службової особи на час вчинення кримінального правопорушення;
2. Обсяг і характер службових повноважень вказаної особи;
3. Порядок організації роботи / служби в юридичну особу, службова особа якого підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;
4. Характер злочинного діяння особи (взаємозв'язок злочинного діяння зі службовим становищем підозрюваного);
5. Місце і час вчинення кримінального правопорушення;
6. Спосіб вчинення і приховування кримінального правопорушення;
7. Форма провини, мотиви і цілі кримінального правопорушення;
8. Встановлення епізодичності / систематичності кримінального правопорушення;
9. Встановлення всіх осіб, причетних до скоєння кримінального правопорушення;
10. Зв'язок зазначеного діяння (діянь) з іншими кримінальними правопорушеннями;

11. Обставини, які обтяжують / пом'якшувальні провину підозрюваного (підозрюваних), обставини, що виключають кримінальну відповідальність, підстави для залучення до інших видів відповідальності.

12. Відомості про особу, підозрюваному в скоєнні кримінального правопорушення.

Зазначений перелік безумовно є не повним і в кожному конкретному випадку доповнюється певними обставинами, які необхідно встановити виходячи з виду, характеру, способу вчинення певної кримінального правопорушення.

Таким чином, тактичні завдання при розслідуванні службових кримінальних правопорушень визначаються виходячи з того, які обставини необхідно встановити і від сформованої слідчої ситуації, виходячи з того на якому етапі перебуває розслідування.

Організаційно тактичні завдання визначаються слідчим, здійснюються певними слідчим оперативними співробітниками в терміни, визначені слідчим. Тобто для кожного запланованого тактичного завдання визначається виконавець і терміни його виконання.

Слід зазначити, що службові кримінальні правопорушення досить специфічні і тому етапи розслідування в класичному розумінні в разі розслідування зазначених кримінальних правопорушень є досить розмитими. Якщо, наприклад, при скоєнні вбивства початковими тактичними завданнями слідчого є встановлення особи підозрюваного, при необхідності, розшук і затримання вказаної особи протягом пари днів з дня вчинення кримінального правопорушення - розкрити «по гарячих слідах». То в разі виявлення службового кримінального правопорушення, як правило, такі тактичні завдання як встановлення головного підозрюваного, розшук і затримання можуть не є обов'язковими. Службові кримінальні правопорушення, як правило, очевидні - тобто, спочатку зрозуміло хто конкретно є підозрюваним. Це обумовлено специфікою суб'єктного складу і матеріальних слідів зазначених кримінальних правопорушень. Наприклад, при вчиненні

кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст. 191 Кримінального кодексу України очевидними підозрюваними будуть керівник, головний бухгалтер, особи, які відповідно до доручення можуть вчиняти дії з активами юридичної особи. При наявності заяви про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 364 Кримінального кодексу України, в ньому, вказується особа, яка, на думку, заявника вчинила вказане кримінальне правопорушення.

Таким чином, до тактичних завдань початкового етапу розслідування службового кримінального правопорушення відноситься - встановлення в діях / бездіяльності особи складу кримінального правопорушення за допомогою виявлення, фіксації, вилучення слідів можливого кримінального правопорушення (збір та аналіз доказової бази). Встановлення (при необхідності - розшук, і затримання) підозрюваного / підозрюваних (встановити всіх осіб, так чи інакше причетних до скоєння кримінального правопорушення, їх ролі та функції), встановлення можливого зв'язку зазначеного кримінального правопорушення з іншими досконалими кримінальними правопорушеннями. Встановлення розміру збитку, нанесеного кримінально караними діяннями. У разі, коли предметом кримінального правопорушення є будь-яке майно, матеріальні цінності - пошук і арешт зазначеного майна для забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням.

3.2 Структурні елементи окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень

У науковому середовищі немає єдиного підходу до визначення структурних елементів окремих / приватних криміналістичних методик розслідування. Незважаючи на це, поняття приватної криміналістичної методики завжди зводиться до того, що це якийсь алгоритм дій, керівництво для слідчих здійснюють безпосереднє розслідування тих чи інших кримінальних правопорушень.

Приватні криміналістичні методики - це сукупність наукових методів, прийомів і методів, що застосовуються при розслідуванні конкретних видів злочинів [96].

Незважаючи на велику різноманітність криміналістичних методик, найбільш поширеними серед них є типові приватні методики розслідування окремих видів злочинів [97].

На наш погляд структуру окремої криміналістичної методики складають:

1. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень;
2. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування;
3. Типові версії;
4. Обставини, що підлягають встановленню;
5. Тактика проведення конкретних слідчих дій;

Незважаючи на те, що більшість авторів відносять криміналістичну характеристику кримінального правопорушення в структуру окремої криміналістичної методики, в науковому середовищі немає єдиного розуміння зазначеної категорії.

Так, наприклад Р.С. Белкін взагалі заперечував існування такого поняття та цінності криміналістичної характеристики для Розкриття, Розслідування злочинів та Запобігання їм [98, с.223].

О.В. Челишева визначала криміналістичну характеристику злочинів як систему узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій про найбільш типових криміналістично значущих ознаках злочинів, знання яких необхідно слідчим і дізнавача для організації і здійснення їх всебічного, повного, об'єктивного і швидкого розкриття і розслідування [97] .

Погоджуючись з О.В. Челишева можна визначити криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень як комплекс закономірностей властивих для певного виду кримінального правопорушення.

На наш погляд до структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень відносяться:

1. Відомості про особу кримінальної правопорушника;

Як було зазначено раніше, відомості про особу кримінальної правопорушника в широкому сенсі мають важливе значення для формування алгоритмів розслідування кримінального правопорушення. Особистість кримінальної правопорушника в широкому сенсі включає в себе дані про вік, стать, соціальний статус, соціальні ролі, фізіологічних і психологічних особливостях правопорушника визначають «особистість» конкретного правопорушника.

2. Відомості про предмет злочинного посягання;

Предмет злочинного посягання грає важливу роль в кримінальних правопорушеннях, спрямованих на майнові суспільні відносини. Характеристики предмета злочинного посягання можуть дати слідчому уявлення про те, які особи потенційно могли мати безпосередній доступ до такого предмету, які особи мали інформацію про місцезнаходження або іншу характеризує предмет інформацію. Таким чином, відомості про предмет злочинного посягання дозволяють звужити коло підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення.

3. Відомості про способи приготування / здійснення / приховування кримінального правопорушення;

Способом вчинення кримінального правопорушення в широкому сенсі називають сукупність взаємопов'язаних дій по підготовці / безпосереднього здійснення / приховування кримінального правопорушення.

Відомості про спосіб вчинення кримінального правопорушення також дозволяють слідчому звужити коло осіб, які так чи інакше можуть бути причетні до скоєння кримінального правопорушення. Наприклад, при вбивстві людини за допомогою вогнепальної зброї залишаються, саме по собі вбивство таким спосіб передбачає наявність у вчинила його людини спеціальних навичок, а саме, навичок володіння зброєю / стрільби. Якщо постріл був здійснений з снайперської гвинтівки з дальньої відстані це значно звужує коло осіб, здатних чисто теоретично зробити подібну дію.

Таким чином, на підставі даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення слідчий може вибудовувати / спростовувати слідчі версії, планувати розшукові, слідчі, організаційні заходи.

4. Відомості про типові сліди кримінального правопорушення.

Наприклад, при вбивстві вогнепальною зброєю залишаються певні сліди (звуковий слід у пам'яті осіб, які були неподалік, вхідний / вихідний отвір на тілі потерпілого, гільзи). При нанесенні тілесних ушкоджень також є характерні сліди на тілі потерпілого, що дозволяють зробити припущення про особу, яка їх могло завдати. Слідами службових, економічних кримінальних правопорушень є документи, що фіксують ті чи інші факти, сліди в пам'яті осіб, які були безпосередніми свідками того чи іншого дії. Зазначені сліди дозволяють відновити картину події, висувати слідчі версії, опрацьовувати їх, проводити оперативно-розшукові та слідчі заходи

5. Обставини, що підлягають доказуванню при розслідуванні окремих видів злочинів.

Це комплекс найбільш значимих ознаках кримінального правопорушення, без встановлення яких неможливо говорити про повне відновлення картини події (події кримінального правопорушення, мотиви і цілі учасників, наслідки і т.д.).

Ці відомості необхідні як на етапі розслідування для опрацювання слідчих версій, так і на етапі судового слідства для здійснення правосуддя.

Практика розслідування кримінальних правопорушень одного виду, або конкретних складів кримінальних правопорушень дозволила вченим криміналістам визначити певні закономірності не тільки в слідах, способи вчинення кримінального правопорушення, але також і в сукупності обставин, якими характеризується певна ситуація, що виникла на початковому етапі розслідування - слідчої ситуації. Деякі вчені за певними складами дають перелік слідчих ситуацій на наступних етапах розслідування кримінального правопорушення. Однак, вважаємо, що найважливішим є саме розгляд слідчих ситуацій, що склалися на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень. Саме цей етап багато в чому є визначальним для

Зміст слідчих ситуацій є одним з основних факторів, що впливають на висунення версій і організацію слідчим розслідування злочинів. У зв'язку з цим при розробці криміналістичних методик розслідування злочинів типові слідчі ситуації також служать вихідними даними для визначення програм розслідування і методичних рекомендацій щодо проведення слідчих дій, розшукових та профілактичних заходів [97].

Особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділити тактиці проведення окремих слідчих дій. Цей елемент найбільш важливий з практичної точки зору, адже саме за допомогою проведення слідчих дій здійснюється фіксація і збір доказової бази, яка потім є підставою для державного обвинувачення на етапі судового слідства. Тому наукові рекомендації практичного характеру з проведення обшуків, допитів, огляду і т.д. грають важливу роль для якісного розслідування кримінальних правопорушень.

Таким чином, на наш погляд, основними структурними елементами криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є криміналістична характеристика кримінальних правопорушень; типові слідчі

ситуації на початковому етапі розслідування; типові версії; обставини, що підлягають встановленню; тактика проведення конкретних слідчих дій;

3.3 Особливості виявлення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності

Виявлення кримінальних правопорушень питання дискусійне. Слід зазначити, що вироблене розуміння вчених криміналістів багато в чому не відповідає сьогоднішнім кримінально-процесуальним реалій українського законодавства.

Наприклад, Р. С. Белкін, виділяє три шляхи виявлення злочинів: виявлення злочинів під час проведення оперативно-розшукових заходів; виявлення злочинів безпосередньо громадянами та представниками громадськості, преси тощо (під час проведення контрольних і перевіркових заходів); по-третє, виявлення злочинів безпосередньо слідчим або прокурором під час розгляду конкретної справи [99, с. 399].

Змістовно виявлення злочину полягає в отриманні інформації про кримінальну подію і її належну фіксацію у відповідних процесуальних актах. Лише після виявлення, а значить, і знаходження ознак злочину в подіях соціального середовища, починається його розкриття та розслідування. Тобто діяльність із розслідування злочину і, відповідно, криміналістична методика такої діяльності починають реалізовуватись з початку пошуку і виявлення необхідної інформації, яка свідчить про вчинення злочину [100, с. 281–282].

Як зазначає А. Н. Халіков, з одного боку, є безумовно обов'язковим елементом розкриття злочину, а з іншого, – виступає як окреме завдання криміналістичної методики розслідування злочинів [101, с. 101].

На думку В. В. Степанова, виявленню злочинів у криміналістиці приділено недостатньо уваги, попри те, що своєчасна поінформованість компетентних органів про вчинений злочин дає змогу ефективно організувати роботу з його розкриття. Виявлення злочинів, – вказує автор, – є комплексна діяльність, яка складається із самого факту виявлення явища, яке може розглядатись як злочинне, враховуючи окремі ознаки, а також діяльність зі збирання необхідних даних, що об'єктивно свідчать про кримінальний

характер події. Стосовно досудової діяльності етап виявлення злочину передуює його розслідуванню і включає: 1) період від моменту підготовки або вчинення злочину до виявлення його ознак компетентними особами; 2) відрізок часу, пов'язаний із необхідністю пересвідчитись у тому, що виявлені факти містять достатні відомості, які вказують на ознаки злочину [102, с. 146–149].

З іншого боку, діяльність щодо виявлення злочину включає: 1) факт виявлення ймовірно кримінальної події; 2) діяльність зі встановлення достатніх даних, які вказують на наявність або відсутність ознак злочину; 3) діяльність, що спрямована на виявлення інших кримінальних проявів (латентних епізодів) [103, с. 68].

Н. В. Кручиніна вважає, що процес виявлення злочинів передбачає виявлення і дослідження носіїв кримінально-релевантної інформації, отримання даної інформації, перевірку її достовірності, оцінку і реалізацію на початку в стадії порушення кримінальної справи, а потім в стадії попереднього розслідування [104].

Змушені не погодитися з низкою тверджень учених, так як конструкція кримінального процесуального закону України на сьогодні не передбачає таких механізмів як дослідча перевірка і так звані «відписки» про відсутність в заяві складу кримінального правопорушення. Кримінальний процесуальний закон зобов'язує слідчого / прокурора незалежно від того з якого джерела отримано інформацію про скоєний кримінальному правопорушенні, наскільки надійна ця інформація на перший погляд внести відомості до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань і почати розслідування вказаної кримінальної правопорушення.

Тому, з огляду на вищевказане процес виявлення кримінальних правопорушень не включає в себе такого структурного елементу як перевірка достовірності інформації про скоєний кримінальному правопорушенні. Перевірка достовірності зазначеної інформації - це завдання безпосередньо такого інституту як розслідування кримінального правопорушення, і в разі виявлення слідчим в процесі розслідування відсутність складу кримінального

правопорушення / події кримінального правопорушення існують передбачені кримінальним процесуальним законом інструменти для того, щоб закрити кримінальне провадження. Виявлення кримінального правопорушення - це виключно процес отримання інформації про потенційно скоєному кримінальному правопорушенні і нічого більше.

Виявлення службових кримінальних правопорушень - процес в ході, якого, наслідок отримує інформацію, яка дає підстави вважати, що було абсолютно службове кримінальне правопорушення.

Така інформація може бути отримана в ході перевірок, ревізій, інвентаризацій підприємств, установ і організацій якщо мова йде про розкрадання службовою особою матеріальних цінностей. Така інформація може бути отримана за допомогою заяв про скоєння кримінального правопорушення, за допомогою публікації матеріалів журналістських розслідувань, які дають підстави вважати, що було абсолютно кримінальне правопорушення і т.д.

Виявлення службових кримінальних правопорушень ускладнюється з огляду на латентного характеру вказаного виду кримінальних правопорушень.

На наш погляд, латентність / прихованість службових кримінальних правопорушень безпосередньо обумовлена наступними факторами:

1) високий рівень професійної, а отже, і злочинної компетенції правопорушників;

Відповідно, службові кримінальні злочинці, як правило, прекрасно обізнані в юридичних тонкощах, бюрократичних зволікання, лазівки в законах і т.д. Уміло цим користуються в процесі підготовки / здійснення / приховування кримінальних правопорушень.

2) закритість / відсутність публічного доступу до інформації про діяльність підприємств / установ / організацій;

Даний фактор істотно звужує коло осіб, яким потенційно може бути доступна інформація про досконалому кримінальному правопорушенні. Це також дає можливість формування цілої злочинної організації всередині

певної юридичної особи, яка буде активно протидіяти «витоку» будь-якої інформації про їх злочинної діяльності.

3) високий соціальний статус кримінальних правопорушників, наявність корупційних зв'язків і можливість впливати на компетентні органи, на яких законом покладено функцію виявляти певні службові кримінальні правопорушення (наприклад Назка, податкові органи і т.д.).

На відміну від більшості кримінальних правопорушників службові кримінальні злочинці не є маргінальними, асоціальними елементами. Відповідно, як правило, мають тісні соціальні зв'язки і взаємодії з іншими службовими особами, які потенційно можуть розслідувати або виявляти їх правопорушення. Нерідко службовий кримінальний злочинець, може вступати в злочинну змову з таким обличчям, за допомогою надання певних матеріальних або особистих немайнових вигод виявителью / розслідувачу з метою «втратити ту чи іншу інформацію, гальмувати розслідування, втратити / неправильно зафіксувати докази і т.д.».

Таким чином, поліпшення показників по виявленню службових кримінальних правопорушень є дуже важливим аспектом у боротьбі з розкладанням нормального функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств і організацій України. В останні роки було зроблено чимало важливих кроків на цьому шляху. Наприклад, введення в дію електронного декларування для публічних службовців, запровадження системи «ProZorro» для публічних закупівель тощо. Не можна не відзначити позитивну тенденцію у взаємодії громадськості з правоохоронними органами. Зокрема, величезна кількість журналістських розслідувань антикорупційної спрямованості, які «підсвічують» службову злочинність і роблять її не такою привабливою як раніше.

РОЗДІЛ IV

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

4.1. Етапність в методиці розслідування службових кримінальних правопорушень

Поділ процесу розслідування кримінальних правопорушень на етапи обумовлено методичної доцільністю. У криміналістичній літературі немає єдиного підходу до визначення кількості і якісного змісту етапів розслідування кримінальних правопорушень.

Періодизація розслідування покликана, в першу чергу, розставити акценти на тих завданнях, які є пріоритетними для того чи іншого етапу розслідування [105, с. 8].

Періодизація етапів розслідування злочинів притаманна також і криміналістичній науці. Зокрема, вона має істотне значення для структури криміналістичної методики, оскільки певною мірою визначає склад її елементів [106, с. 86].

Більше того, поділ процесу розслідування на окремі етапи має суттєве методичне значення, оскільки кожний з виділених етапів має певну специфіку обсягу та методів цієї криміналістичної діяльності [107, с. 337].

Таким чином, етап процесу розслідування - це певний проміжок досудового розслідування, обумовлений певними якісними ознаками, має свої завдання і цілі.

Більшість сучасних криміналістів виділяє три етапи розслідування кримінального правопорушення: початковий, наступний, заключний.

Початковий етап розслідування охоплює період від порушення кримінальної справи до закінчення збору доказів, достатніх для пред'явлення обвинувачення. Важливим завданням початкового етапу є збір достатніх доказів і тактико-психологічної інформації про основні обставини розслідуваної події і винності в виявленому злочині конкретних осіб. Саме в

цей період найчастіше складаються складні проблемно-конфліктні ситуації, які характеризуються недостатньою інформацією про обставини, які підлягають встановленню [108, с. 219-222].

На першочерговому етапі слідчий встановлює наявність ознак злочину в події, що вчинена, та приймає рішення щодо порушення або відмови в порушенні кримінальної справи. На цьому етапі проводяться першочергові невідкладні слідчі дії – визначаються напрями розслідування, здійснюється пошук злочинця за «гарячими слідами», будуються версії тощо [2, с. 337].

На початковому етапі, базуючись на первинній інформації та додаткових відомостях, висуваються можливі слідчі версії та складається план розслідування [67, с. 551].

Для завдань початкового етапу розслідування, зокрема, характерний багатоцільовий характер сукупності завдань з розкриття та розслідування злочинів (на початковому етапі переслідуються, по крайній мере, чотири цілі: встановлення злочинців, їх розшук, викриття і розшук викраденого) [105, с. 9].

На початковому етапі вирішуються наступні завдання: орієнтування особи, яка провадить розслідування, в обставин тієї події, що йому належить розслідувати, в з'ясуванні фактів, що підлягають дослідженню у справі, в отриманні даних для розгорнутого планування розслідування; про виявлення, закріплення всіх можливих доказів (несвоєчасність виявлення доказів призводить до непоправної їх втрати); прийняття всіх своєчасних заходів до розшуку і встановлення злочинця по «гарячих слідах»; прийняття необхідних заходів щодо відшкодування матеріальних збитків [81, с. 18].

Характерною особливістю службових кримінальних правопорушень є те, що в значній мірі доказами в виробництвах по даній категорії кримінальних правопорушень є документи в тій чи іншій формі.

Початковий етап розслідування службових кримінальних правопорушень, як правило, вимагає встановлення наявності в діях службової особи складу кримінального правопорушення. Більш того, необхідно встановити взаємозв'язок між службовим становищем особи і досконалими

протиправними, винними діями. Для цього слідчим за допомогою огляду до статутних документів, посадовою інструкцією та іншими документами, які мають відомості про характер та обсяг службових повноважень особи, встановлюється службовий статус особи. Слідчими діями, які проводяться на початковому етапі розслідування службових кримінальних правопорушень є огляд приміщень, речей, документів, обшук, допит свідків, допит підозрюваного / підозрюваних.

Основним завданням слідчого на початковому етапі, на наш погляд, є: планування розслідування / окремих оперативно-розшукових, слідчих дій; збір інформації про скоєний кримінальному правопорушенні; пошук, фіксація, збір доказової бази.

Характер типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування в основному визначається результатами першочергових слідчих дій. В одних випадках основним напрямом розслідування є розшук уже встановленого злочинця, в інших – все ще невстановленого, в третіх – спрямованість на збирання додаткових фактичних даних. На даному етапі здійснюється планування розслідування за обраним напрямом, проводяться відповідні слідчі дії. Слідчий перебуває у тісному взаємозв'язку з органами дізнання та завершує збір і попередню оцінку доказів[106, с. 338].

Характер же типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування визначається результатами початкових слідчих дій, відповідно до яких і визначається комплекс необхідних слідчих і оперативно-розшукових дій та їх черговість [67, с. 552]

Наступний етап розслідування службових кримінальних правопорушень характеризується обробкою зібраної доказової бази, відпрацювання слідчих версій (завданням є проаналізувати доказову базу і вибрати найбільш ймовірну версію подій); можливе проведення повторних слідчих дій (повторних допитів, перехресних допитів підозрюваних / свідків і т.д.); призначення різного роду експертиз (почеркознавча, дактилоскопічна, криміналістична

експертиза документів, економічні експертизи - бухгалтерську, фінансово-економічну і т.д.)

Заключний етап розслідування ставить логічну оцінку зібраних доказів та обставин, які необхідно довести. Слідчий складає обвинувальний висновок, знайомить обвинуваченого з матеріалами справи, подає його на затвердження прокурору та направляє справу до суду. Криміналістична методика детально розглядає два перших етапи. Заключний етап лише згадується, оскільки він більше відноситься до кримінального процесу і не потребує будьяких розробок. Типовими на даному етапі є ситуації, в яких при наявності повних доказів вини обвинувачені частково чи повністю не визнають своєї вини. В подібних випадках основне спрямування подальшого розслідування пов'язується з перевіркою і встановленням додаткових обставин і можливим новим пред'явленням звинувачення чи з виконанням вимог, пов'язаних з закінченням розслідування[106, с. 339]

Типові слідчі ситуації та напрямок подальшого розслідування на завершальному етапі головним чином пов'язані з якістю та повнотою даних, покладених в основу обвинувачення, ставленням обвинуваченого до зібраних доказів, новими обставинами, що відкрилися під час допиту обвинуваченого. При цьому вчений зауважує, що стосовно деяких складних багатоепізодних злочинів інколи виділяють підготовчий етап до розслідування [67, с. 553].

На заключному етапі остаточно вирішується питання про притягнення особи / осіб до кримінальної відповідальності - складається обвинувальний акт, або про застосування до особи заходів медичного характеру, в разі неосудності, або через недостатність доказової бази, відсутність в діях особи складу кримінального правопорушення приймається рішення про закриття провадження . Відповідно до українських кримінально процесуальними реаліями, на заключному етапі розслідування обов'язки вищевказаних дій покладено на прокурора, який здійснює процесуальне керівництво.

Таким чином, етапність розслідування кримінальних правопорушень необхідна в першу чергу в методологічних цілях. Періодизація розслідування

дозволяє правильно визначити пріоритети при розслідуванні кримінальних правопорушень, тобто визначити найбільш важливі та першочергові дії, які необхідно зробити на тому чи іншому етапі.

4.2. Зарубіжний досвід профілактики службових кримінальних правопорушень

Профілактика злочинності - це система дій, здійснюваних суспільством, державою, окремими організаціями і особами для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень.

Очевидно, що діяльність з профілактики кримінальних правопорушень не є монопольною привілеєм якогось одного з вищезазначених суб'єктів. У зниженні рівня злочинності зацікавлені всі без винятку елементи громадської організації.

Зниження рівня злочинності покращує інвестиційний клімат країни, відчуття безпеки у власних громадян, загальне соціально-економічний стан і перспективи розвитку суспільства / держави / країни.

У кримінології прийнято пояснювати існування злочинності як соціального явище через причини і умови злочинності.

Причини злочинності - це ті соціально-психологічні чинники, від яких безпосередньо залежить вчинення злочинів, які відтворюють злочинність і злочини як своє закономірне слідство. У числі найбільш поширених називають такі причини злочинності, як користолюбство, користолюбство, агресивність, націоналізм, неповажне ставлення до суспільних правил і норм, гедонізм, правовий нігілізм [109, с.168-169].

Умови - це такі суспільні явища, які безпосередньо не викликають вчинення злочину, але є своєрідною «змазкою» для механізмів формування та дії причини, полегшуючи і посилюючи їх функціонування [38, с. 169]. Умова - це те, що само по собі не породжує злочинність чи злочин, але впливає на процеси породження, бере участь в детермінації злочинності [45, с. 232].

На наш погляд, розглядаючи питання здійснення службових кримінальних правопорушень, службової злочинності слід приділити особливу увагу саме другій категорії - умовами службової злочинності. Незважаючи на те, що безумовно не можна заперечувати той факт, що кожна

окремо взята людина, який перейшов межу дозволеного здійснює свій вибір самостійно, усвідомлюючи характер і значення своїх дій та наслідки їх вчинення. Проте, на наш погляд, основну роль в підтримці «на плаву» інституту службової злочинності відіграють саме умови - суспільні явища, механізм соціальної взаємодії і професійної діяльності службових осіб. Більш того, саме на цей компонент держава, суспільство може впливати безпосередньо.

Серед прикладів успішної боротьби з корупцією, вважаємо за необхідне привести Сінгапур.

На момент здобуття незалежності Сінгапур був бідним острівною державою, на якому корупція просто процвітала. Міністерством фінансів Сінгапуру в середині минулого століття була розроблена антикорупційна програма.

- регламентація дій чиновників і їх ротація щоб уникнути формування стійких корупційних зв'язків,
- забезпечення режиму конфіденційності для запобігання витоків важливої інформації, якою можна скористатися в корупційних цілях,
- спрощення бюрократичних процедур,
- утвердження верховенства законності і більш жорстке законодавство,
- підвищення незалежності судової системи (з високою зарплатою і привілейованим статусом суддів).

Крім того, були також:

- введені економічні санкції за дачу хабара або відмову від участі в антикорупційних розслідуваннях,
- вжито жорсткі акції, аж до поголовного звільнення співробітників митниці і інших держслужб,
- встановлено суворий нагляд над дотриманням високих етичних стандартів,
- введені процедури перегляду комплексу антикорупційних заходів через кожні 3-5 років,

- передбачений захист інформаторів, які повідомляють про випадки корупції.

Одночасно з цими заходами були зроблені:

- дерегулювання економіки,
- підготовка кваліфікованих адміністративних кадрів,
- підвищення в рази заробітної плати чиновників і т. Д.

На сьогоднішній день, Сінгапур одна з найбагатших країн по ВВП на душу населення, країна з одним з найвищих рівнів життя, освіти, охорони здоров'я і т.д.

Також, вважаємо за необхідне зазначити практику Ізраїлю в боротьбі з корупцією. Ізраїль сьогодні є країною з відносно низьким рівнем сприйняття корупції. Ізраїль пішов по шляху модернізації системи моніторингу за корупцією. Також, в Ізраїлі законодавчо закріпили заборони і обмеження на отримання, придбання подарунків або будь-яких благ чиновниками. На окрему увагу заслуговує кодекс професійної етики, яким встановлено межі прийнятної поведінки чиновників.

Досвід боротьби з корупцією в США заснований на поєднанні заходів щодо подолання корупційних процесів із заходами щодо їх припинення і притягненням до кримінально-правової відповідальності, на строгих визначеннях обмеження, заборони і гарантії, пов'язаної з надходженнями і проходженнями державних і муніципальних служб. У США є обов'язковий для кожного чиновника принцип службових видів діяльності і етичної поведінки. Антикорупційну форму контролю здійснює відповідний комітет і комісія Сенату і Палати представників Конгресу США. Головна роль відведена Федеральним бюро з розслідування. У заходах щодо подолання корупційних процесів і покаранням учасників угод використовуються судовий орган, прокуратура, міністерство юстиції, спеціальні підрозділи поліції, інститут незалежних прокурорів [111].

Цікавим є досвід Китаю в боротьбі з корупцією. Як відомо Китай - закрита країна, з однопартійною диктатурою комуністичної партії, без вільних ЗМІ, вільного інтернету і т.д.

Координуюча роль покладена на партійні організації КПК і Державне управління з попередження корупції [112]. Створено спеціальні народні суди, які зайняті виключно корупційними справами [113].

Особливо слід відзначити жорстокість китайського антикорупційного законодавства, зокрема смертний вирок за хабарництво.

За останніх десять до кримінальної відповідальності за хабарництво притягнуто понад мільйон працівників партійно-державного апарату, розстріляно майже 10 тисяч чиновників, ще 120 тисяч отримали від 10 до 20 років тюремного ув'язнення [114].

За прикладом Сінгапуру Китай ввів ротацію кадрів, яка покликана ускладнити «обростання» чиновників корупційними кадрами.

На наш погляд, основною проблемою, яку необхідно вирішити в рамках боротьби зі службовими кримінальними правопорушеннями - це пасивність, байдужість суспільства в цілому, байдужість конкретного громадянина, зокрема. Більш того, кожен громадянин України так чи інакше в повсякденному житті стикається з проявами службових кримінальних правопорушень (найбільше корупційної спрямованості).

У цьому контексті, цікавими для аналізу є дані, опубліковані в соціологічному дослідженні групи рейтинг «Суспільно-політичні настрої населення: Нові Виклики». Наприклад, згідно з цим дослідженням 39% українців вважають, що корупція - це механізм без якого українське суспільство не може існувати [110].

Толерантність до корупції властива майже 40% українців, що є величезною перешкодою на шляху побудова відкритого, чесного, справедливого суспільства. Держава, суспільство просто зобов'язане проводити комплексну медійну роз'яснювальну політику, пропаганду несприйняття корупції.

У цей ключі важливим є робота ЗМІ, які поряд з правоохоронними органами повинні бути на передовій фронті боротьби з корупційною злочинністю.

Яскравим прикладом, ролі ЗМІ в «підсвічуванні» корупційних правопорушень, надання їм суспільний резонанс є операція «чисті руки», проведена в Італії в 90-их роках минулого століття. Операція «чисті руки» - безпрецедентний комплекс поліцейських заходів і судових процесів в Італії 1992-1993 років, спрямований проти впливу організованої злочинності (мафії) в правоохоронних органах і політиці, зокрема незаконного фінансування передвиборних кампаній і підкупу політиків. Всепроникна корупція в італійській політичній системі, яка була розкрита в ході операції, отримала назву «Тангентополі» або «bribesville». [115] За підсумками зазначеної операції уряд Італії був змушений піти у відставку, було засуджено 500 чиновників, і ще 20 000 державних службовців опинилися під слідством.

Приводом для таких заходів з'явився критичний зростання мафіозної злочинності. За офіційними даними, в 1991 році злочинними угрупованнями було скоєно 718 вбивств, 822 викрадення і 830 замахів, а також було зафіксовано 886 випадків залякування представників місцевої влади. Серед жертв були прокурори і судді [116]. Але головною проблемою була корупція, яка робила злочинність практично непереможною. За словами італійського журналіста Джульєтто К'єза, уряд покровительствовало мафії, а не менше 100 депутатів були мафіозі. [117]

Результатом операції стала остаточна дискредитація так званої «Першої республіки», що призвело до масштабних змін в законодавстві та пристрої правоохоронних органів, а також до переходу від пропорційної виборчої системи до мажоритарної і кризи традиційних політичних партій, які в підсумку перестали існувати. Всього було засуджено понад п'ять тисяч осіб. Деякі політики і бізнесмени покінчили життя самогубством, бажаючи уникнути покарання.

Таким чином, ми переконані, що безкомпромісна державна політика, громадський контроль, незалежні засоби масової інформації й активне громадянське самосвідомість дозволяє країні відкинути «кайдани» корупції, які несумісні зі стійким стабільним розвитком в епоху прогресу та інформаційних технологій. На наш погляд, основним інструментом боротьби зі службовою злочинністю є модернізація оперативно-управлінських процесів всередині державного апарату, органів місцевого самоврядування, підприємств і організацій. В першу чергу, необхідно працювати над максимально можливим усуненням «людського фактора» в прийнятті рішень, а там, де це зробити неможливо - зробити процеси максимально відкритими для громадськості. Таким чином, всередині організацій, підприємств, установ складеться «несприятливе середовище» для здійснення службових кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ

На нашу думку до категорії службових кримінальних правопорушень відносяться саме кримінальні правопорушення, незалежно від того, чи вказан спосіб скоєння правопорушення – шляхом зловживання службовим становищем, або використання службових повноважень тощо. На нашу думку всі кримінальні правопорушення де суб'єктом вказана службова особа відносяться до категорії службових кримінальних правопорушень. Також, в незалежності від того, чи вказано в диспозиції статті певний спосіб скоєння злочину – зловживання службовим становищем, використання службових повноважень тощо, якщо суб'єктом є службова особа, то вона може скоїти злочин лише певним шляхом – використовуючи службове становище або повноваження.

Таким чином, нами запропоноване наступне визначення «службового кримінального правопорушення» - це протиправне, винне діяння службової особи, з використанням службових повноважень, та/або авторитету, можливостей, пов'язаних зі службовим становищем такої особи.

Нами підтверджено, що характерною рисою службових кримінальних правопорушень є латентність. Вказаний фактор не дозволяє адекватно оцінити той збиток, які ці злочини приносять суспільству. Зазначений вид кримінальних правопорушень зачіпає абсолютно всі сфери життя людини. Підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, з усім цим людина зустрічається протягом всього свого життя регулярно, хоче він цього чи ні. Тому ситуація, в якій службові злочини стають соціально нормою, тобто стирається грань між соціально позитивним поведінкою і соціально негативним, люди сприймають фальсифікації документів, прийняття неправомірних рішень органами управління підприємства, органами державної влади та місцевого самоврядування просто сприймається як саме собою зрозуміле і не зустрічає належного безкомпромісного опору, як з боку суспільства, так і держави, призводить до погіршення соціально-економічного рівня розвитку всіх галузей життя.

Вважаємо, що ефективними способами боротьби зі службовими кримінальними правопорушеннями є, по-перше, автоматизація/діджиталізація всіх можливих організаційно-управлінських процесів, по-друге, максимально можлива відкритість підприємств, установ, організацій будь-якої форми власності - публічність. Перший пункт дозволить зафіксувати будь-яке правомірне, тим більше неправомірне дія, другий дозволить більш ефективно виявляти вказаний вид кримінальних правопорушень.

Нами запропонована криміналістична класифікація службових кримінальних правопорушень, яка дозволяє виділити особливі закономірності в процесі здійснення тих чи інших видів, підвидів кримінальних правопорушень. Це своїм образом є фундаментом, основою для складання криміналістичних тактик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, стратегії запобігання певного виду злочинності в цілому.

Нами визначено, що найочевиднішим шляхом попередження службових правопорушень, зокрема, кримінальних є проведення комплексної автоматизації, діджиталізації управлінських, організаційно-розпорядчих процесів, а також розробка, уточнення нормативно-правової бази щодо доступу до інформації про діяльність юридичних осіб будь-якої форми власності. Відкритість юридичної особи, зокрема, доступність його фінансової звітності, що вже є обов'язковою вимогою українського законодавства, але де-факто юридичними особами приватного права ці положення успішно не виконуються, є запорукою успішної боротьби, в першу чергу шляхом виявлення службових кримінальних правопорушень.

Нами проаналізовано і зроблено висновків про те, що службові кримінальні правопорушення мають ряд особливих характеристик, що істотно відрізняють вказаний вид кримінальних правопорушень від інших кримінальних правопорушень. Зокрема, відмітними рисами службових кримінальних правопорушень є: латентність зазначених правопорушень; певний особистісний портрет осіб, які вчиняють подібні правопорушення; особлива доказова база зазначених кримінальних правопорушень. При цьому,

виділення і дослідження цих особливостей дозволяє розробити дієву методику по попередженню, запобіганню, розкриття і розслідування зазначених кримінальних правопорушень.

Нами визначено, що тактичним завданням початкового етапу розслідування службового кримінального правопорушення відноситься - встановлення в діях / бездіяльності особи складу кримінального правопорушення за допомогою виявлення, фіксації, вилучення слідів можливого кримінального правопорушення (збір та аналіз доказової бази). Встановлення (при необхідності - розшук, і затримання) підозрюваного / підозрюваних (встановити всіх осіб, так чи інакше причетних до скоєння кримінального правопорушення, їх ролі та функції), встановлення можливого зв'язку зазначеного кримінального правопорушення з іншими досконалими кримінальними правопорушеннями. Встановлення розміру збитку, нанесеного кримінально караними діями. У разі, коли предметом кримінального правопорушення є будь-яке майно, матеріальні цінності - пошук і арешт зазначеного майна для забезпечення відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням.

Нами запропоновано наступні структурні елементами криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень: криміналістична характеристика кримінальних правопорушень; типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування; типові версії; обставини, що підлягають встановленню; тактика проведення конкретних слідчих дій;

Нами проаналізовано позитивні тенденції на шляху подолання службової злочинності в Україні. В останні роки було зроблено чимало важливих кроків на цьому шляху. Наприклад, введення в дію електронного декларування для публічних службовців, запровадження системи «ProZorro» для публічних закупівель тощо. Не можна не відзначити позитивну тенденцію у взаємодії громадськості з правоохоронними органами. Зокрема, величезна кількість журналістських розслідувань антикорупційної спрямованості, які

«підсвічують» службову злочинність і роблять її не такою привабливою як раніше.

Нами підтверджено, що етапність розслідування кримінальних правопорушень необхідна в першу чергу в методологічних цілях. Періодизація розслідування дозволяє правильно визначити пріоритети при розслідуванні кримінальних правопорушень, тобто визначити найбільш важливі та першочергові дії, які необхідно зробити на тому чи іншому етапі.

Таким чином, ми переконані, що безкомпромісна державна політика, громадський контроль, незалежні засоби масової інформації й активне громадянське самосвідомість дозволяє країні відкинути «кайдани» корупції, які несумісні зі стійким стабільним розвитком в епоху прогресу та інформаційних технологій. На наш погляд, основним інструментом боротьби зі службовою злочинністю є модернізація оперативно-управлінських процесів всередині державного апарату, органів місцевого самоврядування, підприємств і організацій. В першу чергу, необхідно працювати над максимально можливим усуненням «людського фактору» в прийнятті рішень, а там, де це зробити неможливо - зробити процеси максимально відкритими для громадськості. Таким чином, всередині організацій, підприємств, установ складеться «несприятливе середовище» для здійснення службових кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бантишев О.Ф. Відповідальність за злочини у сфері службової діяльності: питання кваліфікації злочинів, передбачених розділом XVII Кримінального кодексу України :[навчальний посібник] / О.Ф. Бантишев, В.І. Рибачук. – К. : Ін Юре, 2003. – 116 с.
2. Савченко А.В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням професійних послуг : [науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України] / [А.В. Савченко, О.В. Кривошевич]; за ред. В.І. Шакуна. – К. : Алерта, 2012. – 160 с.
3. Кириченко В.Ф. виды должностных преступлений по советскому уголовному праву / В.Ф. Кириченко. – М. : Издательство АН СССР, 1959. – 184 с.
4. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления / А.Я. Светлов ; под ред. И.П. Лановенко. – К. : «Наукова думка», 1978. – 304 с.
5. Закомолдин Р.В. Служебные преступления :[учебное пособие]/ Р.В. Закомолдин. – Самара : Самарская гуманитарная академия, 2013. – 162 с.
6. Яни П.С. Экономические и служебные преступления / П.С. Яни. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 208 с.
7. Егорова Н.А. Коррупция как научная категория и защита правопорядка / Н.А. Егорова // Общество. Право. Власть. :[мужвуз. сб. науч. тр.] – Ч.1 : Современные проблемы правовой реформы. – Волгоград : ВЮИ МВД России; Волгогр. ассоц. Содействия правовой реформе, 1997. – С. 98-104.
8. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 1. — С. 375. - <http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%B2%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0>
9. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов. – К.: Аконіт, 2008. – 300 с

10. Анісімов Г. М. Особливості кваліфікації злочинів, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем. Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 2 (3). С. 250–268. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/download/visnik_yg/3/21.pdf (дата звернення: 15.09.2017).
11. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления : понятие и квалификация / Б. В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – С. 55.
12. Александров Ю.В. Кримінологія: курс лекцій / Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
13. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник / А.В. Старушкевич. – К., 1997. – 44 с
14. Кримінологія: загальна та особливачастини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін. – Х.: Право, 2009. – 288 с.
15. Новаков О.С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Новаков Олександр Сергійович; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 210 арк.
16. Бандурка А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография / А.М. Бандурка, Л.М. Давыденко. – Х.: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – 368 с.\
17. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F
18. Дружилов С.А.Профессиональные деформации и деструкции как следствие искажения психологических моделей профессии и деятельности // Журнал прикладной психологии. — 2004. — № 3. — С. 56-62.
19. Рейтинг стран мира по уровню восприятия коррупции. Гуманитарная энциклопедия: Исследования [Электронный ресурс] // Центр

- гуманитарных технологий, 2006–2020 (последняя редакция: 22.09.2020).
URL: <https://gtmarket.ru/ratings/corruption-perceptions-index/info>
20. Яблоков Н.П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения).-М.,1985.
 21. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М., 1978. С. 30.
 22. Образцов В.А. Проблемы совершенствования научных основ методик расследования преступлений. С. 20.
 23. Яблоков Н.П. Криминалистическая классификация преступлений в методике расследования и ее виды / науч. статья - вестн. моск. ун-та. сер. 11. право. 2015. № 5/ 1 С. 40-50
 24. Эксархопуло А.А. Криминалистика. СПб., 2010. С. 290.
 25. Головин А.Ю. / Базовые криминалистические классификации преступлений / науч. статья - Известия Тульского государственного университета 2013 г. – С. 31-40
 26. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 томах / Белкин Р. С. – М. : Юристъ, 1997. –– Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 480 с.
 27. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – Київ, 2010. – 610 с.
 28. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [підручник] / Салтевський М. В. – К. : Кондор, 2008. – 588 с.
 29. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. М: Изд-во Московского ун-та, 1984. - С. 118-120.
 30. Васильев А.Н., Мудьюгин Г.Н., Якубович Н.А. Планирование расследования преступлений. М.: Госюриздат, 1957. С. 66.
 31. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика. Москва, 2002. – С.117.
 32. Общая психология: слов. / под ред. А. В. Петровского. - М.: Per Se; СПб. : Речь, 2005. - 250 с.; - (Психологический лексикон: энцикл. слов. в 6 т.).

33. Азбука социального психолога-практика : справочно-энциклопедическое издание / М. Ю. Кондратьев, В. А. Ильин. - Москва : Per Se, 2007. - 463 с.
34. Абушенко В. Л. Личность // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. — Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998.
35. Кон И. С. Личность // БЭС
36. Криминология: Учебник / Под ред. В. Д. Малкова. М.: ЗАО Юстицинформ, 2006.
37. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Издательство НОРМА, 2001. С. 335.
38. Криминология: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М., 2004. С. 120.
39. Устинов В. Некоторые итоги развития отечественной криминологии в XX веке // Уголовное право. 2001. № 1. С. 75.
40. Свирин Ю. Биологический (генетический) фактор как одно из условий преступного поведения // Российская юстиция. 1996. № 12. С. 23.
41. Фридрих В. Близнецы. М., 1985. С. 172.
42. Павлов В. Г. Субъект преступления. СПб., 2001. С. 279.
43. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений». — СПб., 2004. Глава 4, § 3.
44. Фрейд З. Психология бессознательного. М.: Просвещение, 1989. С.428-439.
45. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Издательство НОРМА, 2001. С. 331.
46. - Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. / Психология преступника и расследования преступлений/ М., 1996 г. – 203 с.;
47. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника: криминологическое исследование. М.: Норма: Инфра-М, 2010. 368 с.
48. Г.Г. Шиханцов / Криминология // Минск Тесей, 2006г. – 296 с.

49. Криминология: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М., 2004. С. 125.
50. Криминология: Учебник / Под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Э. Эминова. М., 2005. С. 156.
51. Состояние преступности в Российской Федерации за январь—декабрь 2007 г.
52. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. М.: Издательство НОРМА, 2001.
53. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F
54. Дружилов С.А. Профессиональные деформации и деструкции как следствие искажения психологических моделей профессии и деятельности // Журнал прикладной психологии. — 2004. — № 3. — С. 56-62.
55. Минко А. И., Линский И. В. Алкогольная болезнь. Новейший справочник. М., 2004. С. 179.
56. Криминалистика: Учебник для вузов / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская ; Под ред. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА (НОРМА–ИНФРА М), 2001. – 990 с.
57. Аверьянова Т.В., Белкин, Р. С. Криминалистика. — М.: НОРМА — ИНФРА-М, 2000. — 990 с. — ISBN 5-89123-302-9.
58. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ : монография. Одесса : Юридична література, 2002. 360 с. 2.
59. Пиняга Р. О. Типові матеріальні сліди злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 288–294.

60. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Формування доказів у кримінальному провадженні. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2016. № 2. С. 118–129.
61. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російськоукраїнський) /за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. 560 с.
62. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
63. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. М. : Юристъ, 1997. Т. 2: Частные криминалистические теории. 464 с.
64. Белкин Р. С. Курс криминалистики: учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2001. 837 с.
65. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів. К. : Вид. дім «Ін Юре», 2003. 720 с.
66. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. К. : Кондор, 2008. 588 с.
67. Криміналістика: учебник / под ред. Н. П. Яблокова. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма: ИНФРА-М, 2013. 752 с.
68. Дирдін М. Є., Лужецька О. Р. Слідова картина та типова обстановка вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 3. Том 3. С. 135–139.
69. Селиванов Н. А. Криминалистическая характеристика убийств, совершенных по найму: пособие для следователей. М. : Лига Разум, 1998. 224 с.
70. Кікінчук В. В. Типові сліди злочинів, пов'язаних із використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. Право і безпека. 2013. № 1 (48). С. 109–113.

71. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1975. 96 с.
72. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/57.pdf>
73. Осика І. М. Розслідування підроблення документів та їх використання у сфері підприємництва: автореф. дис. а канд. юрид. наук : 12.00.09. Х., 2007. 20 с.
74. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с. ISSN 1995-6134
347 Forum Prava, 2017. (5). 342–348
75. Пчеліна О. В. Тактичні особливості огляду документів при розслідуванні злочинів у сфері службової діяльності. Право і суспільство. 2015. № 1. С. 248–255.
76. Кримінальна справа № 1-18/11 // Матеріали Кролевецького районного суду Сумської області.
77. Басай В. Д., Томин С. В. Дослідження віртуальних слідів – перспективний напрямок криміналістичного слідознавства. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 44. С. 220–223.
78. Россинская Е. Р. Профессия – эксперт (введение в юридическую специальность). М. : Юрист, 1999. 192 с.
79. Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике: сущность и виды. Проблемы законности. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. Вип. 78. С. 175–181.
80. Затенацкий Д. В. Идеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2010. 160 с.
81. Меретуков Г.М. Методика расследования должностных преступлений: Учеб. пособие /Меретуков Г.М. – Краснодар: Куб ГАУ, 2013.
82. https://studme.org/80488/pravo/ponyatie_znachenie_printsipy_planirovaniya#267
83. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования. – М., 1973.

84. Якимов И.П. Практическое руководство к расследованию преступлений. – М., 1924
85. Громов В.И. Методика расследования преступлений. – М., 1930.
86. <https://studme.org/80450/pravo/kriminalistika>
87. Волобуєв А.Ф. Тактичні завдання розслідування розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності / А.Ф. Волобуєв // Вісник Запорізького юридичного інституту. — 1999. — № 3. — С. 84—90.
88. Берназ В.Д. Криміналістика : підручник / Берназ В.Д., Бірюков В.В., Волобуєв А.Ф. ; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. — Харків : ХНУВС, 2011. — 666 с.
89. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федотович. — Харків, 2002. — 427 с.
90. Бурданова В.С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важный элемент частных криминалистических методик / В.С. Бурданова // Вестник криминалистики. — 2001. — Вып. 2. — С. 38—42.
91. Казаренко М.С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів / М.С. Казаренко // Право і безпека. — 2005. — № 46. — С. 73—75.
92. Журавель В. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. Журавель // Вісник Академії правових наук України. — 2009. — № 2 (57). — С. 197—202.
93. Винберг А.И. Криминалистика : учебник / Винберг А.И., Колмаков В.П., Митричев С.П. ; под ред. С.П. Митричева и П.И. Тарасова-Родионова. — М. : Госюриздат, 1952. — Ч. 2. — 176 с.
94. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування економічних злочинів / О.В. Пчеліна // Право і безпека. — 2010. — № 5 (37). — С. 205—208.

95. Олішевський О.В. Організація розслідування злочинів в органах внутрішніх справ (криміналістичний аспект) : монографія / О.В. Олішевський ; за заг. ред. О.М. Литвинова. — Харків : Кримінологічна асоціація України ; ФОП Ніконова, 2011. — 200 с.
96. <https://crimlib.info/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F:%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0>
97. Чельшевой О.В Криминалистика: учебник для вузов. Издательство СПб ун-та МВД России. – СПб.: Изд-во СПб ун-та МВД России, 2017. – 839 с.
98. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. –М.: Изд-во НОРМА, 2001. –240 с.
99. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-х т. – Т 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.
100. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А. Н. Халиков. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 544 с.
101. Халиков А. Н. Теория и практика выявления и расследования должностных преступлений (криминалистический аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / А. Н. Халиков. – Уфа, 2011. – 538 с.
102. Курс криминалистики: в 3 т. – Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Юридический центр-пресс, 2004. – 681 с.

103. Тотиков Т. М. Выявление и расследование незаконных методов ведения следствия (дознания) в досудебных стадиях уголовного процесса: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т. М. Тотиков. – Саратов, 2008. – 233 с
104. Кручинина Н. В. Проблемы теории и практики проверки достоверности уголовно-релевантной информации в досудебном процессе. М., 2003.
105. Кардашевская М. В., Шипилова Е. С. / Этапы процесса расследования и их характеристика // Таврический научный обозреватель 2015 – 7 с.
106. Малярова В.О. Етапізація процесу розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків / В. О. Малярова // Право і безпека. – 2013. – № 3 (50). – С. 86–91.
107. Шеремет А. П., Криміналістика: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет– [2-ге вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
108. Решетникова Т.В. Некоторые организационно-тактические особенности первоначального этапа расследования незаконного предпринимательства (ст. 171 УК РФ) / Т.В. Решетникова // Общество и право. 2010. № 5. С. 219 — 222.
109. Криминология: Учебник / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. М., 2004. С. 168—169
110. http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ukraine_042018_press_ua.pdf
111. Козочкина И. Д. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Гердии, Японии): сборник законодательных материалов. — М., 1998. — 144 с
112. Ахмедшин Н.Х. Поднебесная — судьба моя. Книга памяти. — М., 2009. — 275 с.
113. Гриб В.Г. Противодействие коррупции. — М., 2011. — 192 с.
114. Бакланов П.А. Информационно-аналитический сборник по профилактике коррупционных правонарушений: сборник. — М., 2011.
115. Алексей Славин: «Коррупция ежегодно обходится Италии в 60 миллиардов евро» Архивная копия от 26 июля 2013 на Wayback Machine. «Московская правда», 23.01.2013
116. Андрианов, В. Д. *«Практика и методы борьбы с коррупцией в Италии»*
117. *«Джуджетто Кьеза: „Спрос на чистые руки“»* (интервью). «Отечественные записки», № 2 (47) 2012